

<https://doi.org/10.33402/zuz.2023-19-218-250>

«о. ВАСИЛЬ ІЛЬНИЦЬКИЙ: ДО 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ»

У Львівському музеї історії релігії 21 листопада 2023 р. відбувся науковий семінар Інституту релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії та відділів нової історії України й української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, приурочений до 200-ліття від дня народження священника Василя Ільницького, знакової постаті в історії України XIX ст., яка не отримала достатньо уваги та зацікавлення в українській історіографії. Василь Ільницький реалізував себе як священник, громадський, політичний діяч, історик, літератор і мовознавець. Його творчий спадок є цінним джерелом для вивчення історії західноукраїнських земель XIX ст. Організувала захід канд. іст. наук, завідувач відділу нової історії України, в. о. завідувача Інституту релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії Ірина Орлевич. Модератором заходу виступила канд. іст. наук, заступник директора з наукової роботи Львівського музею історії релігії, ст. наук. сп. відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Олександра Киричук. Із доповідями виступили: Ірина Орлевич; д-р філол. наук, член-кореспондент НАН України, директор Інституту Франка НАН України Євген Нахлік; канд. іст. наук, ст. наук. сп. відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Наталія Мисак.

УДК [929о. В. Ільницький:001-051:323.2](477.83/.86)"1850/1895"

Ірина ОРЛЕВИЧ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

завідувач відділу нової історії України

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

науковий співробітник

Інституту релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7530-9833>

e-mail: i.orlevych@gmail.com

ВАСИЛЬ ІЛЬНИЦЬКИЙ: СВЯЩЕННИК, НАУКОВЕЦЬ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Отець Василь Ільницький¹ належав до інтелектуалів, які з успіхом реалізували себе у різних галузях науки та в літературі. Його зацікавлення поширювались на іс-

¹ Доповідь виголошена на основі надрукованих статей (Orlewycz, 2014; Орлевич, 2004).

торію, мовознавство, географію, природознавство, прозу, поезію тощо. Свою творчість він поєднував із кар'єрою в освітній сфері та громадською діяльністю.

Народився В. Ільницький 22 квітня 1823 р. у підкарпатському с. Підпечарах Станіславської округи (Івано-Франківська обл.), як і більшість представників української інтелігенції Галичини XIX ст., у сім'ї священника. Його батько Стефан Ільницький був парохом у Підпечарах, деканом Тисменицьким, а згодом почесним крилошанином. Василь Ільницький характеризував свого батька як «... чоловіка на свій час світлого і многоповажного». Вихованням дітей здебільшого займалася мати, яку вони дуже любили, хоч і не завжди її слухались. Вона вирізнялася лагідною вдачею, на протигагу мовчазному і строгому батькові. Мати походила з роду Каратницьких, була жінкою людяною, доброю, чесною, богобоязливою, за що і користувалася у всіх повагою і любов'ю². Мати впливала на його моральний розвиток, а батько – на інтелектуальний.

«Отець був мовчаливий, на око грізний и поважний, – мало заходив ся з дітьми, хочь любив їх по своєму, беріг батьківським оком и дбавь про ихь добре поведене и виховане; зате мати голубула їхь около себе, як квочка маленькі, чесала їх, умивала, кормила, оповідала казки, научала молитви, провадила к доброму, и простувала во що нечетне або нечестне. Тожь діти маму дуже любили, хочь часом єї неконче заразь услухали, коли їх карала невинна сваволя або якісь дитинні вибаги» (ЛННБ України, арк. 1).

Становленню своєї особистості В. Ільницький завдячував батькам. Добре виховання у сім'ї, на його думку, впливало на майбутнє дитини. «Щаслива дитина, котра має правих, розумних і образованих родичів». Свою освіту він, як і багато дітей того часу, розпочав із дяківської науки. У дяка Шелестинського він навчався руської (української) мови, а вдома старша сестра вчила його польської мови. Як згадував сам В. Ільницький, польська мова давалась йому легше, ніж українська, головню через методику викладання дяка Шелестинського. Ускладнювала навчання наука читання, яка відбувалася церковнослов'янською мовою, малозрозумілою для дітей. Після року навчання у дяківській школі, В. Ільницький більше не стикався з руською мовою. Навчаючись у народних, середніх, вищих школах, не чув він української мови. Писати українською він навчився вже після закінчення богослов'я у Відні, будучи священником у 1848 р. Розмовною мовою у сім'ї була польська. Українську мову В. Ільницький мав нагоду слухати лише перебуваючи на канікулах у рідному селі і спілкуючись із сільськими хлопцями та слугами – слухав народні пісні, колядки, гаївки, які припали йому до душі на ціле життя. У той час, як він сам писав, «полюбив щиро рідне слово, рідне життя, свій народ, і ані на волос не відходив в життю своїм від народних ідеалів» (ЛННБ України, арк. 1 зв., 9 зв.).

«Писати по рускі научився Денись ажь по укінченю теології, будучи вже священником в р. 1848. Бесіда конверзацийна з родичами була польска, – поміж собою говорили діти по-рускі. Через цілі школи народні, середні, и висші не почув Денис ні словечка руского, хіба прибувши на вакації; мимо того дитинячі впечатління: бесіда з селянськими хлопцями и з (слугами)» (ЛННБ України, арк. 1 зв.).

У дитинстві В. Ільницький був енергійним та бешкетним хлопчиком. Навчаючись у гімназії, він змінив свою вдачу: став пильним та спокійним. Початкову і середню

² Збереглися спогади В. Ільницького про події 1848–1849 рр., у яких він від третьої особи розповідає про своє дитинство та роки навчання до 1846 р. (ЛННБ України).

освіту здобув у Станіславові. Він негативно відгукувався про стан тогочасної початкової освіти. Найбільш неприємні згадки у нього пов'язані з фізичними покараннями, які практикувались у той час у початковій школі. Навчаючись в елементарному класі народної школи у Станіславові, він побачив, як професор карав учня. З цього моменту, писав В. Ільницький, «школа прибрала для мене вид криміналу, ходив до школи з острахом і просив Бога не раз, щоб визволив мене з тої тиранської неволі» (ЛННБ України, арк. 1, 2).

Із повагою і любов'ю згадував гімназійного вчителя Антона Могильницького, письменника, діяча українського національного відродження: «Був то чоловік старший, поважний і лагідний», який не застосовував фізичних покарань, а вдавався до них лише у виняткових випадках і навчав юнаків більше словом. Описує В. Ільницький систему хабарництва, яка існувала у школі. Він за один курс (початкової школи) отримав «відмінно» за те, що батько заплатив вчителю хабаря, якого той вимагав.

«Разу одного передав мені шульди́ректор запечатаний лист до батька, я побоявся чи не стоить там що недоброго на мене написано. Отже я розпечатав той лист и прочитав. Написано було от що: “Я чув, що у Вас зародила сего року красна бараболя. Пришліть мені зо шість корців, я заплачу по ціні яку назначите”. Я запечатав знов лист як належить и передав батькови ... Небавком прибула з дому добре наладована фіра Я. П. Шульди́ратора. Була там бараболя, кури, гуси и підсвинок ... П. Шульди́ратор приняв припаси ласкаво, и казав батькови подякувати, а про ціну и не спитав. Була то звичайна формула під котрою в тоті часи професори до поминали ся кабатів від родичів. – Від того часу не питав мене уже більше шульди́ректор з своїх предметів, а на кінци курсу дав мені ноту з “отличієм” ... Я тога погадав собі в дусі: “то підсвинок за мене відповідав так гарненько”» (ЛННБ України, арк. 3).

Іншими були враження В. Ільницького про навчання у гімназії, яке, за його спогадами, відрізнялося від шкільного рівнем викладання та цікавим дозвіллям. Гімназійну науку він вважав такою, що «розвивала більше сили духа, як наука шкільна, котра була переважно механічною» (ЛННБ України, арк. 5). У гімназійні роки, за відсутністю польської та української літератури, В. Ільницький захоплювався німецькою. За його висловлюванням, української тоді ніхто не мав і не знав. Він читав твори Вальтера Скотта (Walter Scott), англійського письменника, біографа і романіста, представника європейського романтизму, та Йогана Крістофа Шіллера (Johann Christoph Friedrich von Schiller), німецького поета, драматурга, філософа, історика, представника Просвітництва, які вплинули на формування його естетичних уподобань та філософського мислення. Твори Й. Шіллера спочатку були не зрозумілими для В. Ільницького, але згодом, як він пізніше згадував, настільки захопився його творчістю, що саме «йому завдячував ідеальному напрямку у своєму житті». Перша проба пера В. Ільницького відбулася у четвертому класі гімназії. Він почав писати, і доволі успішно, вірші німецькою мовою, за що отримав похвалу і високу оцінку професора (ЛННБ України, арк. 3 зв.).

У 1840 р. покинув батьківський дім, поїхав до Львова і вступив на філософський факультет Львівського університету. Господиня, у якої винаймав помешкання, розповіла про Маркіяна Шашкевича та Августа Бельовського (August Bielowski), польського історика, письменника, директора Народної бібліотеки ім. Оссолінських, які свого часу проживали неподалік від її квартири. Незважаючи на те, що їхні політичні ідеали різнилися, і один, і другий «мали поетичний настрої духу», через що і стали друзями. Василь Ільницький тоді вперше почув, що є «хтось, хто пише руські поезії» (ЛННБ

України, арк. 4). Наприкінці філософських студій познайомився з творчістю Генріха Гайне (Christian Johann Heinrich Heine), німецького поета і критика романтичної епохи.

Василь Ільницький був доволі обдарованим юнаком і пробував себе у різних сферах. Під час навчання в університеті він захопився професією актора. Брав участь у виставах і за свою акторську майстерність отримав схвальні відгуки директора тогочасного польського театру Камінського. Однак його бажання обрати акторську професію не схвалив батько, зауваживши, що його роль у житті має бути поважнішою (ЛННБ України, арк. 5). Батько хотів, щоб син пішов його слідом, а окрім того, став чесною і порядною людиною, оскільки саме священницький сан дає можливість найбільше працювати над своєю духовністю і моральністю. Думка батька для юнака була найавторитетнішою, тому він погодився на його пропозицію і перестав мріяти про акторську професію. Хоч у прийнятті рішення ним керували цілком банальні бажання – побачити Відень із його «поважними музеями красних штук і наук», тому він сказав батькові: «Буду священником, якщо мене приймуть до Віденської семінарії, інакше ні!». Незважаючи на таку практичну мотивацію і підхід у справі вибору свого майбутнього, В. Ільницький став добрим духівником.

«Однак мені ніяк не приманювало жите питомців в львівській семінарії. Там обходилися з будучими священниками мов з хлопцями, харч був простий, часто недобрий, а навіть нечистий (...). Мені впала на гадку Віденська семінарія. Мені забаглося пізнати Відень з его поважними музеями красних штук і наук, мені забаглося пізнати їх і образувати ся, пізнати висший світогляд і т. п. Моя фантазія розгоріла і я постановив поїхати до Відня. Тож укріплений тою постановою побіг я до батька і сказав: “Буду священником, если мене приймуть до Віденської семінарії, інакше ні!”» (ЛННБ України, арк. 13).

Упродовж 1842–1846 років навчався у «Барбареумі», який у той час називався «Цісарським конвіктом», греко-католицькій духовній семінарії, заснованій Марією Терезією (Maria Theresia Walburga Amalia Christina) у Відні при церкві св. Варвари, напередодні майбутніх революційних подій (1848–1849 рр.). Серед студентів «Барбареуму», за спогадами В. Ільницького, поширювались ідеї про розпад Австрії, а статись це мало зі зростанням національної самосвідомості в усіх народів, які населяли Австрійську державу. Із революційними ідеями він ознайомився задовго до своїх ровесників у Галичині (ЛННБ України, арк. 20).

У студентські роки В. Ільницький під час канікул багато подорожував європейськими країнами, у цьому його підтримував батько і охоче виділяв кошти. У 1845 р. він подався у подорож до Італії, яка, за його висловом, відіграла вагому роль у його освіті та формуванні характеру. Окрім того, отримані враження вплинули на написання істориком науково-популярних творів із географії та природознавства.

Творчість В. Ільницького формувалась під впливом поширюваних у цей час ідей романтизму, які спонукали до дослідження, популяризації наукового і художнього відтворень історичного минулого народу та частково ідей просвітництва. Він, як і інші представники романтизму, особливу увагу звертав на дослідження давніх традицій політичного життя, насамперед часів Київської Русі, Галицько-Волинського князівства та Козацької держави. Ці переконання визначали його позицію як історика, так і громадського діяча. У період пошуку та формування серед галицьких українців різних суспільно-політичних орієнтацій (русофільства, полонофільства, австрофільства, українофільства) В. Ільницький в 50-х роках ХІХ ст. став на позиції

українофільства – визнання права українців на самостійний культурний та політичний розвиток. Це він послідовно відстоював і популяризував у своїх історичних працях, науково-популярних творах, доводячи окремішність українського народу і його право на самостійне існування та культурний розвиток.

Окрім ідей романтизму, на творчість В. Льницького впливали ідеї слов'янської взаємності, якими він захопився ще на третьому році теології. Після прочитання творів Павла Шафарика (Pavol Jozef Šafárik) у нього закріпилось усвідомлення того, що галичани є частиною слов'янського племені. Це переповнювало його гордістю і спонукало до студій над історичним минулим свого народу: «... як же радістю забилося серце моє, коли на тій мапі побачив так просторі краї, замешкані слав'янами, собі співрідними, ..., а особливо факт численнішої переваги над німцями». Із дослідження П. Шафарика про розвиток слов'янських мов, у якому П. Шафарик визнавав право української мови на самостійне існування, В. Льницький отримав наукове обґрунтування окремішності українців як народу, відмінного як від росіян, так і від поляків (ЛННБ України, арк. 10, 20).

На пробудження у Василя Льницького політичних руських почуттів, вихованого «на чужім хлібі (німецькім)», мала валив творчість Рудольфа Моха, який був одним із перших, хто сповіщав руським словом світу, що має нова ера для галицько-русського народу, – ера народного і політичного життя. Високо оцінював альманах Якова Головацького «Вінок русинам на обжинки», який вийшов у 1846 р.

Наслідуючи традиції романтиків, історик особливу роль в історії народу відводив його мові. Він писав, що народна мова є даром небес, дана народові як душа, як почуття своєї народності від Бога. Відібрати мову народові означає вбити його душу.

Відмінність між малоруською і російською мовами, на думку Василя Льницького, найкраще доводить те, що мало хто з галичан читав «Історію» Дениса Зубрицького, незважаючи на її неоціненну вартість, доволі живий і ясний виклад і те, що вона захочувала русинів краще пізнавати свою історію (ЛННБ України, арк. 4–5). Автор вважав, що російська мова не має у своїй основі народного діалекту (русського) і є більше мовою державною, ніж народною. Петро I її створив із літературних творів всіх руських і великоруських діалектів та з іншомовних запозичень – із татарської, німецької, французької та інших мов.

Окрім того, Василь Льницький заперечував мовну концепцію Антонія Петрушевича та Миколи Устияновича, які намагались довести, що у процесі розвитку і вдосконалення тогочасної української мови («малоруського діалекту») вона стане ідентичною (уніфікується) із тогочасною російською літературною мовою³. Василь Льницький слушно застерігав, що ця теорія у майбутньому «дуже много може наробить!». Автор зазначав, що хоча малороси з-над Дніпра мають одну з росіянами мову в церкві, школі, суді і т. п., все ж під впливом російської мови руська (українська) не зникла. Він вважав, що мову слід розвивати на основі простонародної. Це, на його думку, обов'язок його еліти, що дасть змогу зберегти ідентичність спільноти та не піддати полонізації і русифікації.

³ Русофіли вважали українську (малоросійську), російську, білоруську мови діалектами «русської», а «русську» ототожнювали із сучасною їм російською, оскільки, на їхню думку, вона найбільше збереглася в Росії, яка була незалежною політичною державою (детальніше див.: Орлевич, 2016).

Василь Ільницький, захоплюючись творчістю галицьких істориків Дениса Зубрицького, Євгена Петрушевича, Ізидора Шараневича та ін., високо оцінюючи їхні заслуги у справі поширення історичних знань, відродження історичної пам'яті галичан, заперечував їхні хибні уявлення про український народ та його мову (народ як галузь «руського народу», який об'єднував росіян, українців, а в окремих випадках білорусів, а мову як діалект «руської», яку русофіли ототожнювали з тогочасною російською літературною мовою). До імен, які принесли українському народові славу, зараховує «старенького галицько-руського Нестора Зубрицького, професора Шараневича, та Богдана Дьдицького». Однаково відкидав він і полонофільські впливи, аргументовано визначав українців як один із існуючих східнослов'янських народів із власною мовою, поширеною на східних та західних українських землях, і давньою державницькою традицією, що сягає часів Київської Русі.

Для українського інтелектуального життя і суспільного руху XIX ст. ключовим питанням було утвердження сепаратних тенденцій стосовно «російського» і «польського» чинників та формування образу єдиної території, культури, зокрема єдиного минулого та майбутнього. У своїх наукових творах В. Ільницький доводив відмінність українського народу від російського, дискутуючи у такий спосіб із тогочасними галицькими істориками-русофілами, які переживали в інтелектуальному житті галицьких українців того часу.

Як й історики-русофіли Д. Зубрицький та Є. Петрушевич, В. Ільницький історію Галичини розглядав як продовження давньоруського періоду, а галицьких русинів вважав спадкоємцями давніх русинів. Першою історичною працею В. Ільницького була стаття «Олександр, князь Белзький», опублікована 1860 р. у виданні «Зоря галицькая, яко альбум на год 1860». Історик змалював боротьбу князя Данила за зміцнення Галицько-Волинського князівства і підступну роль у той час Олександра, який княжив від 1195 р., після смерті свого батька Всеволода. Симпатії автора – на боці Данила-державника.

У 1861 р. вийшла у світ монографія «Стародавній Звенигород», видана у друкарні Ставропігійського інституту. Книжка присвячена Григорію Савчинському, пароху Звенигорода. Описуючи славу історію середньовічного Звенигорода, період існування державності українського народу, автор проводить паралель із сучасним йому становищем і ставить риторичне запитання: «Отже, було власне життя на Русі; була свобода, та була своя воля. А нині?». Після цього наводить вірші Антона Могильницького, якими захоплювався ще з гімназійних років (Ільницький, 1861, с. 23). Історію цього міста автор довів до початку XIV ст. На фоні історичних подій у праці показано важливу роль Звенигорода в історії Галицького князівства.

У праці «Вісті про землю і дії русинів» В. Ільницький розглядає питання етнічного розвитку руського народу Київської Русі. Як і більшість українських істориків XIX ст., він виходив із загальноприйнятої парадигми «єдиної руської народності», визнавав київську добу як початкову для українського і російського народів, однак значну перевагу надав українцям.

Він визнає право російського (московського) народу на давньоруську спадщину і пише, що, окрім Києва, були в краях, на яких пізніше утворилася Русь, інші міста – Псков, Вітебськ, Смоленськ, Новгород, але відводить їм другорядну роль, порівняно з українцями (терміни «русин», «українець», «малорос» вживає як синонімічні, а для означення росіян використовує етнонім «москалі»).

Про пріоритетне право українців на «руську» спадщину свідчать судження В. Ільницького про галицько-волинського князя Данила: «...мав він характер чисто руський, він містив у собі всі ті властивості душі і серця, які бачимо у цілого народу мало або південноруського» (Ільницькій, 1861, с. 49).

Автор обстоює концепцію двох структур під однією назвою «Русь»: Північної і Південної з домінуючою роллю останньої. Він писав, що у XIII ст. Русь була поділена на 2 великі політичні тіла: Русь Північну і Русь Південну. Північну Русь співвідносить із Руссю Південною як доньку з матір'ю: Русь Південна була мати, Русь Північна – донька, оскільки Русь Північна була колонією, закладеною Києвом. Однак невдовзі почула в собі сили, що задумала над матір'ю запанувати. Після татарського завоювання Іван Великий зумів об'єднати всі землі Північної Русі, яка назвала себе «Велика Русь», а наша Русь Південна за Юрія II прийняла назву «Мала Русь» (Ільницькій, 1861, с. 4, 6–7).

Відмінності між Північною і Південною Руссю автор доводить, застосовуючи засади історичної географії. Історична географія, використовуючи знання про географічне середовище, пояснює характерні риси та історичні особливості розвитку суспільства і його культури. Про утворення Московського князівства він пише, що воно утворилося зі слов'ян, які змішалися з чудськими племенами. Суворі кліматичні умови вплинули на формування характеру народу [мається на увазі російського – І. О.]:

Зліва на право: Наталія Філоненко, Павло Артимішин, Наталія Мисак, Євген Нахлік, Ірина Орлевич, Соломія Сікиринська, Володимир Пашук

«Князівство Московське, котре заодно з суровим кліматом і з характером кочуючих неслов'янських народів змішалось, само прийняло твердіший характер» (Денись, 1877, с. 29). Географічне положення і природне середовище, за В. Ільницьким, вплинули на історію, культуру, сутність Північної і Південної Русі, тому у XIII ст. вони суттєво різнилися.

Південна Русь залишилась на давньому ґрунті і зберегла своє традиційне слов'яно-руське спрямування та мову. Північна Русь мала інше географічне положення, ніж Південна: вона знаходилась на холодній і суворій Півночі Європи, її оточували більшою мірою народи неосвічені, грубі варвари. Русь Південна, за В. Ільницьким, навпаки мала лагідний клімат, межувала з освіченими народами і західною культурою.

Торкається історик і гендерної тематики. За приклад русинкам ставить польок, які вміло використовували слабкі сторони чоловіків-русинів і вмовляли їх перейти у католицьку віру. Василь Ільницький вважає, що цей засіб використовували поляки від часів церковної унії, щоб ополячити русинів. Піддаючись чарам польок, русини зрікались православної віри і переходили у католицизм. У такий спосіб, за словами В. Ільницького, перевівся цілий могутній рід Острозьких, «славних поборників за православною віру» (ЛІННБ України, арк. 3–4). На його думку, галичанкам слід бути активнішими у громадському житті. Цікаво, що завдяки посередництву В. Ільницького 1871 р. членом «Просвіти» вперше стала жінка – пані Остерман (ім'я не встановлено) із Станіславова (Будний, 1999, с. 21).

Василь Ільницький написав низку популярних праць із історії княжої Русі – «Князь Лев», «Русь дістається під Литву і Польщу», «Ярослав Осмомисл», «Король Данило», «Василько, князь Теревельський, і Володар, князь Перемишльський», «Перші напади татар на Русь» та ін. Майже всі вони були надруковані у підручниках, що немало сприяло популяризації історичних знань серед широких мас.

Історика цікавила також козацька тематика. Відомі його праці «Історія України за часів Петра Великого. Павло Полуботок. Петро Кальнишевський» та «Уступи з історії України і козацтва. Україна перед роком 1646. Дві облоги Львова Хмельницьким (1648 і 1655)». Перша праця, яка вийшла у 1886 р., не збереглася, друга – це короткий нарис боротьби українського народу проти завойовників у XVI–XVII ст. Василь Ільницький вважав, що козацтво має вагомі заслуги не лише у справі захисту українського народу, а й інших європейських народів від татарської й турецької агресії. Аналізуючи визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького, характеризував її не лише національне, але й соціальне спрямування.

Василію Ільницькому належить низка художніх творів – повісті «Суджена», «Горбатий» (1877), «Я в нього хлібом, а він в мене каменем», «Свати. Образець з галицько-руського життя», «Роман Дуля. Образець із суспільного життя», «Рогніда-Горислава, повість історична з X століття», «Князь Роман Данилович і його жінка австрійська принцеса Гертруда», «Коваль клепле, поки тепле. Оповідання з життя». Автор виявив добре знання української народної мови. Тематику для своїх творів черпав переважно з народного життя.

Любов дослідника до подорожей вплинула на його творчість. З-під його пера вийшла низка науково-популярних творів із географії, природознавства та ін. (Ільницький, 1884). Вивчення життя, історії, природи різних народів, на думку автора, збагачує людський розум, наводить на багато різних та корисних думок. «Стільки науки, стільки щастя, стільки чудних гадок, ясних та високих, подає нам розумний погляд на

землю: читаємо в ній мов в живій книжці, і любуємося, і захоплюємося нею, і у мом зносимося до найвисшої сущності, до її премудрого Творця!». Не кожен має час, можливість та гроші, щоб подорожувати, тому важливою є інформація про різні країни вчених-дослідників. Василь Ільницький вітав ініціативу редакції газети «Зоря», яка планувала друкувати матеріали про подорожі у різні країни (Ільницькій, 1884, с. 8, 9).

Із цією ж метою автор написав повість «Горбатий». У цьому творі він знайомив читачів із природою і товаришким життям у Південній Америці. Василь Ільницький зазначав, що це перша спроба написання літературного твору такого змісту руською мовою і вибрав події з подорожей Вільгельма Гумбольдта (Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand Freiherr von Humboldt) – німецького філософа-ідеаліста, мовознавця і державного діяча. Окрім пізнавальної функції, книжка мала заохотити молоде покоління до літературної діяльності, до писання творів українською мовою (Денись, 1877, с. 3–4).

У книжці «Море і його чудеса», що вийшла друком 1885 р., автор описав властивості, ознаки моря, результати дослідження мореплавців та наукові здобутки вчених у цій царині. На жаль, немає інформації, на основі яких саме праць написано роботу. У 1879 р. дослідник опублікував доповідь, яку читав у «Просвіті» 5 березня 1879 р.: «Геологічний чоловік в Європі». У ній у науково-популярному стилі він пояснив походження первiсної людини.

Василь Ільницький виявляв зацікавлення у різних галузях науки, зокрема психології. У 1874 р. він опублікував польською мовою «Zarys psychologii empirycznej», видану заходами Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Один із примірників він подарував І. Шараневичу (зберігся екземпляр із автографом В. Ільницького у Львівській бібліотеці ім. В. Стефаніка Національної Академії Наук України).

Сам В. Ільницький критично ставився до своїх праць, визнаючи, що вони не мають літературної вартості. Основна мета автора – розбудити руську думку, а також «розсіяти деяке здорове зерно науки» (Созанський, 1905, с. 49). Писав В. Ільницький під різними псевдонімами: Денис з над Серета, Денис із Покуття, Подолянин. Друкувався у різних часописах: «Слово», «Альбом», «Неділя». Він ставив перед собою завдання не так дослідити окремі етапи української історії, як популяризувати минуле свого народу. Цій меті мав слугувати цікавий і доступний для масового читача виклад історичних фактів.

Загалом, В. Ільницький є автором понад 100 художніх творів, історичних та природознавчих праць, рецензій, заміток. Усі вони становлять бібліографічну рідкість (Кравець, 1964, с. 129–130).

Окрім того, В. Ільницький був доволі активним і у громадському житті. Свою діяльність розпочав у 1848 р., у період громадянських рухів піднесення усіх слов'янських народів та у галицьких українців.

Згадує В. Ільницький і про сполонізованість тогочасної української інтелігенції. Він сам у 1848 р., у день прийняття конституції, коли висвячувався у священники, першу проповідь виголосив польською. За його словами, тоді інтелігенція наша не говорила інакше як польською, а у церкві св. Юра його перша пробна проповідь була, за повелінням керівництва, польською мовою (Кравець, 1964, с. 14).

Василь Ільницький був учасником з'їзду Собору руських вчених, хоч сам визнавав, що на той час не мав жодних заслуг у науковій сфері, навіть руську мову почав вивчати лише після закінчення теології у Відні, що підтверджує слабкість тогочасної української науки у Галичині. Найбільше його вразив виступ Йосифа Левицького,

який критикував гоніння руської мови самою руською Консисторією (Кравець, 1964, с. 20, 21). Василь Ільницький брав участь у роботі філософської секції «Собору» і доволі амбітно оцінював свої знання у цій галузі, вважаючи себе кращим фахівцем за керівника філософської секції Миколи Гарасимовича. Незважаючи на те, що знання В. Ільницького у цій сфері були далеко не професійними, його реферат про слов'янську філософію за Каролем Лібельтом (Karol Libelt) у той час був чимось особливим (Кравець, 1964, с. 7). Він захоплювався поглядами філософа, який говорив про особливу роль слов'янських народів на шляху пізнання істини, а також про існування рівноправності серед представників [станів – *О. І.*] одного народу всіх рівнів.

На переконання В. Ільницького, найдосвідченіше велася робота у лінгвістичній секції, де брали участь автори граматики Яків Головацький, Іван Левицький, Іван Лозинський. Він захоплювався пропозиціями Р. Моха наблизити правопис руської мови до народної і викинути «ы» та «ь». Результатами з'їзду вважав те, що він розбудив народний дух, затвердив малоруський правопис, накреслив шлях літературного напрямку, вказуючи «ціль малоруску, народну», дав почин заснуванню «Галицько-руської матиці», культурно просвітнього товариства, був її членом. Однак згодом він писав, що «Матиця» не виправдала покладених на неї сподівань. Із часом керівництво «Матиці» перейшло на русофільські позиції та видало книжки «язичієм», або мовою, наближеною до російської, як і усі русофільські товариства: Ставропігійський інститут, Народний дім, Товариство ім. Качковського.

У своїх споминах В. Ільницький згадує про заснування Руської Ради в Станіславові з ініціативи священника Григорія Шашкевича, пароха Угринова, про Антона Могильницького, який, на його думку, на догоду полякам, хотів перешкодити утворенню товариства (Кравець, 1964, с. 3). Іван Созанський вважає цей факт неправдоподібним, позаяк, якби він мав місце, то Антона Могильницького не запросили б на з'їзд вчених. Спогади про з'їзд В. Ільницький написав у двох варіантах – одні одразу після з'їзду, а інші через 30 років.

Як людина своєї верстви, В. Ільницький називає священників єдиною інтелігенцією, вірною своєму народові. Висловлює сподівання, що настане час, коли і миряни у народних справах братимуть участь. До важливих заслуг священників зараховує заснування Народного дому і «Галицько-руської матиці», газети «Слово», яка існує на їхні кошти. За цього явно недооцінює існування у той час світського елементу, адже членами вищезгаданих товариств, які згодом перейшли на русофільські позиції, були і світські особи.

У біографії В. Ільницького чимало титулів, звань і посад. Він був почесним крилошанином греко-католицької митрополічої Львівської капітули, радником консисторії, шкільним радником, членом шкільної Краєвої ради, радником Львова, директором гімназій у Тернополі (1861–1868). Від 1849 р. викладав українську мову в Станіславівській та Львівській гімназіях, пропедевтику філософії у Львівській гімназії, 1858 р. очолив другу українську гімназію у Львові (ЦДІАЛ України, арк. 19).

У 1868 р. о. В. Ільницький став директором Львівської академічної гімназії, якою керував до 1892 р. Сучасників В. Ільницького вражала його кипуча енергія. Вони не без підстав вбачали її джерело у його самопожертві інтересам рідного народу. Упродовж 1884–1887 рр. був членом і головою «Руського Товариства Педагогічного», згодом перейменоване у «Рідна школа». За його керівництва гімназія набула національного спрямування. У цьому ж році він став членом-засновником Товариства «Просвіта».

Мав високий авторитет серед народовецького табору, про що свідчить факт його вибору до першого Виділу Товариства. Однак згодом відмовився, мотивуючи це своєю зайнятістю, наголосивши на готовності і бажанні працювати на користь «Просвіти». Причиною відмови була обережність, яку проявив В. Ільницький, потрапивши у нове середовище. За пропозицією В. Ільницького, на засіданні «Просвіти» було прийнято рішення про заснування просвітянської бібліотеки. У 1870 р., за його ініціативи, головою Товариства було обрано Юліана Лаврівського. До Виділу «Просвіти» В. Ільницького обирали 5 разів до 1874 р. Він перебував у Виділі разом із таким лідерами народовецького табору, як Корнило Сушкевич, Наталь Вахнянин, Корнило Устиянович, Юліан Целевич, Омелян Партицький, Юліан Романчук, Омелян Огоновський.

Помер В. Ільницький у 1895 р. і похований у рідному селі. Отець належить до особистостей, формування яких відбувалося у першій половині XIX ст., у період, коли галицькі українці вперше заявили про свої національні права, а очолювало ці процеси духовенство. У цей час розпочалося формування різних суспільно-політичних орієнтацій. Він обстоював право українців на самостійне культурне та політичне існування і розвивав ці ідеї в історичних творах, науково-популярних та художніх. Теоретичні пізнання привели його у народовецький табір українського суспільно-політичного руху. Він залишався патріотом своєї землі і народу, що доводив своєю творчістю та діяльністю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Будний, В. (1999). Іван Франко і Українська академічна гімназія. *Академічна гімназія у Львові: історія і сучасність*. Львів, 21.

Денись з Покутиа. (1877). *Горбатый*. Львовь, 29.

Ільницький, В. (1861). *Стародавний Звенигородь*. Львовь, 23.

Ільницький, В. (1884). *Зь ріжнихь країв и народів. Сіям. Туркестан, 1*. Львовь.

Кравець, М. (1964). Зерна науки і добра. *Жовтень, 4*, 129–130.

ЛННБ України: Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів), ф. 155 (Ільницький В.), оп. 13, п. 1.

Орлевич, І. (2004). Галицькі священники у науковому і громадському житті Галичини XIX ст. (на прикладі отця Василя Ільницького). *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник, 23*, 739–759.

Орлевич, І. (2016). Термінологія русофілів як індикатор самоідентифікації. В І. В. Орлевич (ред.), *Національна ідентифікація українців Галичини у XIX – на початку XX століття (еволюція етноніма)*. Львів: Логос, 188–222.

Созанський, І. (1905). З літературної спадщини Василя Ільницького. *Записки товариства імени Шевченка, 66/4*. Львів, 49.

ЦДІАЛУ: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 178, оп. 3, спр. 447.

Orlewycz, I. (2014). Wasyl Ilnyckyj (1823–1895). В J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak (red.), *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku, 2*. Rzeszów, 59–71.

REFERENCES

- Budnyi, V. (1999). Ivan Franko i Ukrainiska akademichna himnaziia. *Akademichna himnaziia u Lvovi: istoriia i suchasnist*. Lviv, 21 (in Ukrainian).
- Denys z Pokutia. (1877). *Horbatyi*. Lvov, 29 (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V. (1861). *Starodavnyi Zvenyhorod*. Lvov, 23 (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V. (1884). *Z rizhnykh kraiv i narodiv. Siam. Turkestan, I*. Lvov (in Ukrainian).
- Kravets, M. (1964). Zerna nauky i dobra. *Zhovten*, 4, 129–130 (in Ukrainian).
- Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. Vasylia Stefanyka NAN Ukrainy viddil rukopysiv (LNNB NANU), f. 155 (Ilnytskyi V.), op. 13, p. 1 (in Ukrainian).
- Orlevych, I. (2004). Halytski sviashchennyky u naukovomu i hromadskomu zhytti Halychyny XIX st. (na prykladi ottsia Vasylia Ilnytskoho). *Istoriia religii v Ukraini. Naukovyi shchorichnyk*, 23, 739–759 (in Ukrainian).
- Orlevych, I. (2016). Terminolohiia rusofiliv jak indyikator samoidentyfikatsii. In I. V. Orlevych (Ed.), *Natsionalna identyfikatsiia ukraintsiv Halychyny u XIX – na pochatku XX stolittia (evolutsiia etnonima)*. Lviv: Lohos, 188–222 (in Ukrainian).
- Sozanskyi, I. (1905). Z literaturnoi spadshchyny Vasylia Ilnytskoho. *Zapysky tovarystva imeny Shevchenka*, 66/4. Lviv, 49 (in Ukrainian).
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 178, op. 3, spr. 447 (in Ukrainian).
- Orlewycz, I. (2014). Wasyl Ilnyckyj (1823–1895). In J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak (Ed.), *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, 2. Rzeszów, 59–71 (in Polish).

УДК [929о. В. Ільницький:37.014:82-051](477.83/.86)"1850/1895"

Євген НАХЛІК

член-кореспондент НАН України
доктор філологічних наук, професор
директор Інституту Івана Франка НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7701-9795>
e-mail: yenakhlik@ukr.net

**ВАСИЛЬ ІЛЬНИЦЬКИЙ (1823–1895) –
ГАЛИЦЬКИЙ ПЕДАГОГ І ЛІТЕРАТОР**

Освітнянський і просвітний діяч. Довгі роки – від 1868 р. до 30 вересня 1892 р. – Василь Ільницький працював директором Академічної гімназії у Львові. Його директорство мало вирішальний вплив на поступову й неухильну українізацію гімназії, адже за поглядами й переконаннями він послідовно виступав як народовець (націонал-демократ). «Ільницький є щирим народовцем і служить вірно просвітним інтересам рідної батьківщини», – мав усі підстави наголосити його колега, професор Львівського університету Омелян (Еміліян) Огоновський (Огоновський, 1891, с. 566). Уже 1871 р. В. Ільницький склав петицію до Крайового виділу про надання українській мові статусу викладової у вищих класах гімназії. Завдяки наполегливості В. Ільницького за

його директорства в Академічній гімназії 31 травня 1873 р. запроваджено українську мову викладання. Наступного року всі класи переведено на українську мову навчання. А 1878 р. під його керівництвом відбувся перший український за змістом і формою іспит зрілості. Це була перша й на той час єдина українська гімназія у Галичині.

Як зазначив біограф її першого директора, український, слов'янський і класичний філолог Михайло Тершаковець, на той час «Галичина стояла під знаком московіфільства, яке мало піддержку з боку св. Юра», тож «в цім загрозливім положенню іменування директором Академічної гімназії саме о. В. Ільницького було дуже важливою справою для цілого краю» (Тершаковець, 1978, с. 95). За висновком дослідника, «Як директор гімназії о. Ільницький мав поважні успіхи в своїй діяльності і великі заслуги. Він зробив Академічну гімназію чисто українською середньою школою, цебто українізував її і дбав про її національне, а як священник – і про релігійне виховання української молоді» (Тершаковець, 1978, с. 98; Коцюмбас, 2021). Окрім того, за твердженням М. Тершаківця, «Існування та велетенський розвиток “Просвіти” ... були можливі тільки тому, що в часі її заснування директором Акад[емічної] гімназії став о. В. Ільницький» (Тершаковець, 1978, с. 95).

Василь Ільницький належав до членів-засновників Товариства «Просвіта» у Львові, утвореного 8 грудня 1868 р. на перших Загальних зборах, і зробив добродійний внесок на закладання української бібліотеки при Товаристві. Тоді ж його висували на голову «Просвіти», але він відмовився з огляду на директорські обов'язки. А коли обрано головою учителя його гімназії Анатолія Вахнянина, то Ільницький сприяв йому в поїздках до позальвівських читалень (Тершаковець, 1978, с. 95). Відтак В. Ільницького обирали членом Головного (центрального) відділу (управи) «Просвіти» (Лукич, 1895, с. 159). Як директор гімназії, 1871 р. він надав одну з її кімнат у Народному домі (з дозволу Крайової шкільної ради) для канцелярії та складу книжок «Просвіти».

Василь Ільницький став найвидатнішим українським гімназійним педагогом у Галичині XIX ст.

Писемна спадщина. Багатою і різноманітною є творча та науково-популярна спадщина В. Ільницького. Він автор оповідань, образків і повістей із народного життя, поезій, мандрівних оповідок (тревелогів), мемуарних записок, численних популярно-історичних статей, пізнавальних географічно-природничих та етнографічних нарисів, низки театрознавчих, літературознавчих, мистецтвознавчих, педагогічних і мовознавчих статей, церковних проповідей, підручників для початкової та середньої шкіл, укладач шкільних читанок, перекладач підручників та історичних праць. Друкувався у багатьох львівських часописах: «Слово», «Мета», «Нива», «Неділя», «Русалка», «Русь», «Правда», «Газета Школьна», «Зоря», «Діло», «Рускій Сіон», «Учитель» та ін. (часто під псевдонімами та криптонімами: В. Стефанович, В. Д. Стефанович, В. Д. Р., В. Д. Ст., В. И., Денис, Денис з Покутя, Д. із П., Денис із-над Серета, Денис з-над Серета, Денис з-над Серету, Подолянин, Denis z Pokutia, Denis z-nad Seretu).

За такий подиву гідний багатогранний писемний доробок біограф та літературний портретист В. Ільницького О. Огоновський 1890 р. і підніс його, і водночас скритикував: «Хоча ж Ільницький розвинув таку широку діяльність літературну, якою, крім Куліша, ні один письменник руско-українській не може похвалитись, то, по нашій думці, таким різnorodним змаганем словесним ослабив він свою творчу силу, котра найпаче в писанню повісток могла явитись хосенною» (Огоновський, 1891, с. 560).

Василію Ільницькому належать літературні твори: «Рогніда-Горислава. Повість історическа з Х століття (979–986)» (Львів, 1860, підпис: Василій Ільницькій), «Коваль клепле, поки тепле. Оповідане з житя», «Школяр на вандрівці. Казка з житя» (Мета. 1863. Т. 1. Ч. 1–4: Вересень–Грудень), «Дурний Івась. Небилиця» (Неділя. 1865. Ч. 4), «Образки з житя» (Нива. 1865. Ч. 6–8; Правда. 1873. Ч. 1–3;), «Сон як билиця» (Правда. 1868. Ч. 15) – в усіх публікаціях підпис: Денис із-над Серета; «Дарунок руским дівицям на Новий рок 1871. Три повісти» (Львів, 1871, підпис: Денис з Покутя; уміщено: «Я в него хлібом, а він в мене каменем», «Суджена», «Згадка про Язловець»), «Настася. Драма в 5 діях, основана на переданю історії Галицької Руси з другої половини 12 віку» (написана 1865 р., видана у Львові 1872 р., підпис: Денис з-над Серета), «Горбатий. Повість начертана на підставі знайденого пам'ятника» (Львів, 1877, підпис: Денис з Покутя), «Святий спокою, гаразд з тобою. Повістка» (Львів, 1887, підпис: Денис).

На шпальтах львівського журналу «Зоря» оприлюднено його вірш про опришків «Ой де-сь ся поділа, руска свобідонько!..» (1880. Ч. 10, підпис: Денис; написано 1864), прозові твори: «З житя артистки. Оповідане» (1880. Ч. 11–13, підпис: Денис), «Свати. Образ з галицько-руського житя» (1881. Ч. 3–7; окреме видання: «Свати. Образок» (такий підзаголовок у книжці на титульній с. 1, на обкладинці: Образець), Львів, 1881, підпис: Денис), «Роман Дуля. Образок з соспільного житя» (Зоря. 1881. Ч. 11–14, підпис: В. Д. Стефанович)⁴; переклад вірша польського поета-романтика Теофіля Ленартовича «Калина» (1894. Ч. 20), інші тексти.

За характеристикою, яку дав О. Огоновський «повісткам і образкам з житя» В. Ільницького, він створив їх, «бажаючи розбудити в земляках любов до рідного слова й до рідних святощій», і ці безпретензійні твори «можуть ... подобатись найпаче молодшому поколінню, позаяк автор проявив в них легкій стиль і гумор природний» (Огоновський, 1891, с. 562). У його «образках з житя видимо нераз природну правду», й хоча «поодинокі типи ... нарисовані лиш в головних контурах», усе-таки «здорове зерно, яке він всіяв у рідну ниву, не запропастилося навесну просвітного нашого відродження» (Огоновський, 1891, с. 566).

Під час навчання у Відні В. Ільницький на літніх ваканціях 1844 р. самостійно подорожував, часто пішки, Угорщиною, а влітку 1845 р. – Балканами, морем до Венеції, Італією, через Альпи до Австрії, про що згодом опублікував мандрівні нариси (Огоновський, 1891, с. 555–556):

– «Записки руского путешественника. З Альбума» (Слово. 1864. № 86–99; підпис: В. Д. Р.);

– «Виписки з подорожного альбума школяра» (Русалка. 1866. Ч. 10–12; підпис: Денис із-над Серету);

– «Образки з світа альпейского» (Зоря. 1886. Ч. 23, 24; 1887. Ч. 4–6, 9, 17, 18, підпис: Денис);

– «Образки з Угорщини» (Зоря. 1890. Ч. 5–11, підпис: Денис).

⁴ У покажчику «Зорі» В. Д. Стефанович зареєстрований як окремий автор єдиного твору «Роман Дуля. Образок з соспільного житя» (Кізлик, 1988, с. 29). Рукопис твору «Роман Дуля. Подорож послубна» виявив Іван Созанський серед рукописної спадщини Василя Ільницького (Созанський, 1905, с. 2). Раніше псевдонім В. Д. Стефанович у переліку криптонімів і псевдонімів В. Ільницького зазначено у низці видань (Ільницькій, 1871, с. 269; Левицькій, 1895, с. 641).

Перу В. Ільницького належать також 10 мандрівних нарисів «З Карпат Коломийських»: «I. З Красноїли до Буркута», «II. Буркут», «III. Рабинець. Крестини в Черемоши. Гдешо про опришків», «IV. Полонина “Озїрна”. Житє на полонинах», «V. Житє в Буркуті. Згадка про рік 1830», «VI. При жерелі. Пригода з паннами. Кавалькада. Несподівані гості», «VII. Подорож до Шулигури. Немила зустріча. Ратунок в вівчарській колибі. Бакунярі гуцульські», «VIII. Шулигура. Нічліг з перешкодами. Мадярска гостина. Згадка про польських ворохобників», «IX. Опришок. Пращанє ся з Буркутом. Плавба Черемошем до Жабего. Пороги Черемоша», «X. Жабе» (Зоря. 1880. Ч. 1–10, підпис: Денис). Це своєрідні оповіді й описи з подорожі, здійсненої за понад 23 роки до публікації, виклад ведеться від першої особи: «Було то року 1846 в місяци липни, коли я, 23-літній молодець, пустився верхом на гуцульським конику з Красноїли до Буркута» (Зоря, 1880а, с. 8). Автор-наратор описав (мабуть, на основі спогадів і давніх подорожніх нотаток) власну мандрівку Карпатами (основне місце ночівлі мав у с. Буркут, звідки ходив на прогулянки, інколи тривалі, з ночівлею деінде). Тревелог містить колоритні зображення природи, побачених місць, характеристики людей, яких зустрів і з якими потоваришував оповідач, авторські роздуми про мистецтво балету (на гостині в однієї пані в Буркуті), географічні відомості, історичні екскурси, оповіді про життя гуцулів тощо. Змальовано колишнього опришка, якого оповідач, його знайомий священник і провідник-гуцул зустріли дорогою у диких лісах. У розмові з панночками персонаж-наратор розповідає про різні краї: «Я їм став оповідати про плавбу на морі, про чудну Венецію, про Медіолян, про мої подорожні пригоди в високих Альпах і таке інше – і они мене слухали радо та любо» (Зоря, 1880б, с. 84). Тут, очевидно, згадано про попередні мандри автора 1844–1845 рр. на літніх вакаціях під час навчання у Відні.

«Виправа на Новую Землю» (Зоря. 1880. Ч. 13, 14/15; підпис: Денис) – це белетризована (у жанрі оповідання) розповідь про архіпелаг (2 острови) у Північному Льодовитому океані й тамтешній промисел. Розбудувавши простий пригодницький сюжет у формі лінійної хронікальної розповіді з двома основними та двома другорядними персонажами (та ще кількома неназваними моряками), автор зображує мандрівку молодого купця двома кораблями з Архангельської пристані на Нову Землю для полювання на місцеву здобич.

Мандрівними нарисами та цим подорожнім морським оповіданням В. Ільницький зробив певний внесок у становлення в українській літературі метажанру подорожі, а конкретніше – жанру тревелогу (за сучасною термінологією). Його письменницька роль у цьому процесі заслуговує на уважне вивчення і належне поцінування.

Часто вдавався В. Ільницький до написання популярно-історичних та популярних географічно-етнографічних нарисів. Власне, й дебютував у пресі популярно-історичною працею «Александр, Князь Белзській», яку написав на замовлення Богдана Дідицького і яку той умістив в упорядкованому ним альманасі «Зоря Галицкая jako альбум на год 1860» (Львів, 1860) (І. Г., 1895, с. 50). Серед його географічно-етнографічних нарисів – оприлюднені в «Зорі» «Образки з Росії» (1880. Ч. 16–24) та «Образки з Руси» (1882. Ч. 1–5), «Від Казаня до Астрахану» (1883. Ч. 1–3, 6), усі за підписом: Денис. У серії «Бібліотека “Зорі”» видано «З ріжних країв і народів. 1. Сіям. 2. Туркестан. Часть перша» (1884), «Море і его чудеса» (1885 (обкладинка: 1884); обидві також за підписом: Денис).

В «Образках з Росії» («Тундри», «Монастир Соловецк», «Хата і житє семейне московского хлопа», «Сінокоси в Росії», «Москва: [Вид міста]; Кремль; Церкви і

монастирі; Окружене Кремля; Гостинний двір (Базар); Жите в Москві; Женьцини в Москві») та «Образках з Руси» («I. Київ», «II. Чорноморські степи. Нова Россія», «III. Лимани чорноморські», «IV. Міста чорноморські», «V. Поділе, Волинь, Білорусь», «V. Гдешо про Крим»), як і в нарисах «Від Казаня до Астрахану» («I. Клімат», «II. Татаре. Казань», «III. Чуваши і черемиси», «IV. Саратов і Сарепта», «V. Калмуки і киргизи. Астрахань»), немає ознак, що це подорожні нариси. Радше це перекладені й оброблені витяги з якихось друкованих пізнавальних джерел. Опрацювання таких чужих текстів очевидне, натомість жодного епізоду, події зі свого перебування у Москві та інших місцевостях Росії, у Наддніпрянській Україні чи в Криму (якщо таке було) В. Ільницький не подав. Чи відвідав він Південь України і Крим – достеменно невідомо, хоча в одному з некрологів згадано, що він «на ферії літні вибирався над море, щоби і сили підратувати, і щось гарного та незвичайного побачити» (І. Г., 1895, с. 51). Проте ця згадка надто загальна, без географічної та хронологічної конкретизації. Та й не відомо, чи інформацію про морські подорожі В. Ільницького автор некрологу почерпнув із розповідей його самого своїм колегам, чи взяв її з його тревелогів та географічно-етнографічних нарисів. Найдоступнішим для галичан було тоді Адріатичне море, узбережжя якого частково належало до Австро-Угорської імперії.

«Образки з Руси», вміщені, як і нариси «Від Казаня до Астрахану», під рубрикою «Образки географічні і етнографічні», – це пізнавальні нариси з описами земель, природи, архітектури, людності, історичними екскурсами, статистично-економічними відомостями тощо. Виклад загальний, безособовий, а не від першої особи, як у мандрівних нарисах В. Ільницького. Трапляється хіба що риторична візуалізація стосовно третьої особи однини та першої особи множини: «Перше, що нам впаде в око в Києві, єсть колосальна статуя князя Володимира»; «Коли з гори глянемо на Старе місто, на Подол і на Дніпро, тогди мимохить з глибини душі будяться згадки померкшої старини» (Зоря, 1882а, с. 11); «Если хто Україною подорожує на полудне і поступит на степ понизше Єкатеринослава, побачит зараз велику ріжницю межи степом українським а степом чорноморским . . . ; Межи Дніпром а Єлисаветградом подибуємо в степу маленькі домики» (Зоря, 1882b, с. 26); «Буває случайно, що десь-колись побачимо управлене поле, і з того догадуємося, що ту живут люде, але відтак знов не видати нічого, тільки безмежний, сіро-зелений степ»; «На далекім виднокрузі замаячится часом проходяче стадо рогатої худоби або долетит бляєне овець, хоть череди не бачиш. Часто подорожному промкнеся висока могила поперед очи, а на єї вершку велика, грубо з каменя витесана “баба” – помяник єще з монгольских часів» (Зоря, 1882b, с. 27).

Завершальний нарис про Крим, у якому немає нічого особистісного, власних вражень від побаченого, також схожий не на подорожні записи (репортаж чи спогади), а на компіляцію відомостей із друкованих джерел. Тому безпідставним є припущення, наче ця «нотатка Василя Ільницького стала першим краєзнавчим репортажем про Крим в українській пресі» та «відкриває незнану сторінку життєпису автора, який, вочевидь, відвідав півострів на початку 1880-х років» (Божук, 2022).

У 1865–1867 рр., працюючи директором гімназії у Тернополі (1861–1868), В. Ільницький виступав із театрознавчими дописами, виявивши себе як театральний критик. У розміслі «О руськім народнім театрі. Допись із-поза Львова» (Мета. 1865. Ч. 8. 31.V, підпис: В. Д. Р.) висловив побажання, щоб до комісії з обговорення поданих п'єс залучити якомога більше українських професорів (викладачів) літератури, молодих письменників (Ксенофонта Климковича, Костя Горбала, Плятона

Костецького) і якнайменше священників, яким не варто втручатися до драматургії, з огляду на їхню освіту і становище. Зі статті видно, що о. В. Ільницький виступав проти консервативності членів Театрального відділу, за критичне оцінювання п'єс та вистав і за культурний поступ: «Світ іде наперед, а ми заду будемо держатися, бо ми ще мало віку проспали! ... де єсть критика, там життя, а де життя – там є поступ!» (Мета, 1865, с. 239).

Львівський журнал «Нива» оприлюднив рецензію Василя Ільницького на виставу за п'єсою Івана Котляревського «Наталка Полтавка» – «Руський театр (Допись з Тернополя)» під криптонімом В. Д. Р. (1865. Ч. 17. 20.VI; Ч. 18. 30.VI), а інший львівський журнал «Правда» – його «Драматургічні замітки» (1867. Ч. 9–13, підпис: Денис із-над Серета). Театральні рецензії та статті В. Ільницького з'явилися також у львівських газетах «Слово» (1865. Ч. 59. 28.VII/9.VIII; 1867. Ч. 18. 30.V/11.VI) і «Русь» (1867. Ч. 14–18, 22–24, 31).

Певний інтерес становить фольклористично-літературознавчий і мистецтвознавчий цикл В. Ільницького «Листи артистичні», опублікований у «Зорі» 1880 р. (за підписом: В. Д. Ст.). Це стислі узагальнювальні репрезентативні нотатки про українську народну пісню, літературну поезію, драматургію та інші види мистецтва: «I. Поезія» (Ч. 4), «II. Спів і музика» (Ч. 5), «III. Будовництво» (Ч. 6, про церковну архітектуру), «IV. Різьба і малярство» (Ч. 7). У статті «Поезія» Василь Ільницький із пієтетом мовив про Тараса Шевченка: «Зроджений кріпаком в путях гіркої неволі, ... взнісся він летом генія понад мільйони, дотер до світла правди, почувствовав себе вольним чоловіком, на образ Божий сотвореним ... В его піснях високопарних (очевидно, не говоримо ту о его передсмертних поезіях) пробиваєся душа і серце цілого народа. Шевченко болит і терпит недолю-неволю свого люду; жар пекучий, мов з розгорілого вулькана, розливаєся жаріночою лявою в піснях его із зболілого серця; гадки, надії, ідеї его суть гадками, надіями, ідеями цілого народа, розвинуті вповні до самосвідомости... Тарас один стане нам за сотні інших поетів; він єсть ясним доказом о великій даровитости руского [українського – Є. Н.] поетицкого генія» (Ільницькій, 1880а, с. 62).

Останню статтю циклу «Листи артистичні» В. Ільницький завершив патетичним напутнім закликком до краян: «Не корися, русине, низько перед иншими народами ... Тобі зложив Бог в груди найдорожші дари, якими лиш наряд украсити можна, бо дав тобі генія до всего, що красне, правдиве, честне і велике ... Видобувай з твого духа тоті дорогі дари, образуй їх, працой і об'являй твого генія творами – а честь і слава не минуть тя. За ними прибуде і хліб насущний, і почитане у малих і великих» (Ільницькій, 1880b, с. 99).

Різноманітні тексти Василя Ільницького увійшли до підручників, виданих у Львові 1871 р.: «Руска Читанка для висшої гимназії» Олександра Барвінського (Часть III), «Руска Читанка для низших клас середних шкіл» Омеляна Партицького (Часть II), «Читанка руска для низших клас середних шкіл» Константина Лучаківського і Юліяна Романчука (Часть I), а також до книжки «Зоря. Читаночка для сельских людей», яку уклав Володимир Шашкевич (Львів, 1871. Книжка 5). Твори В. Ільницького вміщено в першому і другому томах другого видання «Рускої читанки для низших клас середних шкіл», яке уклав Ю. Романчук (Львів: Накладом автора, 1879. Часть I).

Василь Ільницький і сам укладав читанки. У його упорядкуванні вийшли у Львові в серії «Бібліотека Руского Педагогічного Товариства», накладом Товариства

(за підписом: Написав В. И.): «Читанка для молодіжи. Звірята, товариші чоловіка. А. В хаті», «Читанка для молодіжи. Звірята, товариші чоловіка. Б. На обістю» (обидві 1886), «Читанка для молодіжи. Звірята, товариші чоловіка. В. В огороді» (1887).

Істотний сегмент писемно-дидактичної спадщини о. В. Ільницького – переробки та переклади шкільних підручників і посібників із географії, історії, логіки, психології, християнської релігії. Бувши головою комісії для укладання українських шкільних підручників, він безустанно дбав про те, щоб учні вже з початкової школи (нижчої гімназії), а відтак у середній школі (вищій гімназії) легше і краще засвоювали знання рідною мовою, опановуючи українську літературну мову.

Ще у Тернополі В. Ільницький опрацював переклад «Начерк географії і історії стародавнього, середнього і нового світа/для шкіл низших гімназійних підля історії Вильгельма Пица переведен Василієм Ільницькім, Директором ц. к. гімназії Тернопільської» (Львів: 3 печатні Ставропігійського Інститута, 1866. Часть I. Старинний світ; Часть II. Середний вік; 1867. Часть III. Новий вік). Згодом перевидав частину першу в «Просвіті»: «Нарис географії і історії старинного, середнього і нового світа/для шкіл низших гімназійних, після історії Вильгельма Пица переложив Василь Ільницькій. Часть I. Світ старинний» (Львів: Накладом Товариства «Просвіта», 1874).

Працюючи директором польської гімназії у Тернополі, В. Ільницький видав перероблений ним польською мовою підручник «Logika/przerobiona podług Jozefa Becka dla użytku szkół gimnazjalnych przez V. J.» ([Bazylego Innickiego]; Tarnopol: Nakładem autora, 1867). За кілька років підручник вийшов другим виданням: «Logika/przerobiona podług Becka dla użytku szkół gimnazjalnych przez V. J.» (Wydanie drugie. Lwów: Nakładem księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1873)⁵. Відтак з'явився переклад-переробка В. Ільницького «Zarys psychologii empirycznej/napisał V. J.» (Lwów: Z drukarni towarzystwa imienia Szewczenki, 1874). Потому побачив світло денне його український переклад: «Логіка/На язык рускій переведена ведля Бекка до ужитку шкіл середних через В. И.» (Львів: Накладом фонда краєвого, 1880). Ці підручники В. Ільницький опрацював за книжкою німецького філософа Йозефа Бека (Józef Beck, 1803–1883) «Grundriss der empirischen Psychologie und Logik» («Основи емпіричної психології та логіки»; Штутгарт, 1846)⁶.

Поступово й періодично виходили інші його переклади підручників. Із Іоана (Йогана) Крігера удоступнив українською мовою «Начерк психології/до ужитку шкільного і науки приватної переложив Василь Ільницькій» (Львів: Накладом ц. к. Ради шкільної краєвої, 1879).

У Львові «Накладом фонду краєвого» вийшли друком його переклади підручників австрійсько-чеського історика Антона (Антоніна) Гінделі (Antonín Gindely): «Учебник всемірної історії для висших клас середних шкіл. Часть III. Час новий» (1882), «Учебник всемірної історії для низших клас середних шкіл. Часть II. Віки середні» (1883), «Учебник всемірної історії для низших клас середних шкіл. Часть III. Час новий» (1884; на усіх зазначено: З шестого видання переложив на рускій язык В. И.).

⁵ У бібліографічному покажчику Івана Левицького автором цих переробок зазначено Василя Ільницького (Левицькій, 1895, с. 89, № 662; с. 197, № 1234).

⁶ Про нього див.: Brechenmacher, 1984. У книжці зареєстровано два видання (1867, 1873) перекладу-переробки В. Ільницького «Logika» польською мовою: «przez V. I(Innickiego).» (Brechenmacher, 1984, s. XXVII).

Ці всі переклади В. Ільницький зробив із німецької мови. А з польської переклав працю польського історика та педагога, львів'янина Александра Семковича (Aleksander Semkowicz): «Оповідання з історії всесвітньої для нижчих кляс шкіл гімназійних і реальних/Написав Олександр Семкович; На руский язык переложив Василь Ільницький» (Львів: Накладом Сайфарта і Чайковського, 1895. Часть I; 1897. Часть II). Перекласти третю частину не встиг – вона з'явилася 1898 р. у перекладі К. Полянського (ім'я не встановлено) і Михайла Пачовського.

Для навчання Закону Божого о. В. Ільницький переклав українською мовою з німецької «Катихизм малий о християнско-католицкій вірі ведля І. Дегарбе зо взглядом на обряд грецко-католицкій» (Львів: В ціс[арско-]кор[олівскім] накладі шкільних книжок Ставропігійского Інститута, 1874, 72 с.). Іван Левицький зареєстрував, що це переклад Василя Ільницького (Левицький, 1895, с. 213). Наступні українські видання «Катехизму малого о християнско-католицкій вірі» єзуїта о. Йозефа Дегарба (Joseph Deharbe) (1800–1871), які містять, як і видання 1874 р., 72 сторінки, також можна вважати перекладом о. Василя Ільницького, хоча авторства перекладу бібліограф не зазначив (1880. 72 с.; під відредагованою назвою: «Катехизм Малий о християнско-католицкій вірі ведля І. Дегарба зо взглядом на обряд греко-католицкій», 1887, 68 с.; 1890, 72 с.; 1893, 72 с.).

Із німецької Василь Ільницький переклав також релігійні посібники: «Історія Католицкої Церкви. Учебник для шкіл виділових, реальних і гімназій/ведля Кароля Дорфлера, професора науки релігії висшої школи реальної в Відни. На язык руский переложив В. И.» (Львів: Інститут Ставропігійській, 1875); «Історія Біблійна Старого і Нового Завіта для шкіл середних, семінарій учительських і шкіл виділових/Переложив на руский язык В. И. після Антонія Тица. Часть перша: Старий Завіт», «Часть друга: Новий Завіт» (обидві частини: Львів: Накладом ц. к. Ради шкільної краювої, 1877).

Франкова характеристика діяльності й творчості Василя Ільницького.

Педагогічна та громадська діяльність Василя Ільницького, його публікації, якими рясніли львівські видання 1860–1880-х років, потрапляли у поле зору Івана Франка, що засвідчують його непоодинокі висловлювання. Водночас оціночні судження І. Франка про свого попередника й сучасника були різними й неоднозначними – то досить критичними, то з визнанням його певних заслуг.

В остаточній редакції раннього сатиричного вірша «Згідливість» (1876; першодрук у складі сатиричного триптиха «А. Діяльність. Б. Патріотизм. В. Згідливість» у збірці «Із літ моєї молодости», Львів, 1914) І. Франко висміював марні заклики галицьких українських проводирів до згоди і серед них вивів В. Ільницького, згідно з припущенням у коментарі в 50-томному «Зібранні творів» (т. 3, с. 429)⁷, під ім'ям Василька Мудрагеля: «Між ними бачу я щонайзатніших всіх: | Ось ... тут і ... Василько Мудрагель» (т. 3, с. 334). У збереженій первісній редакції вірша не згадано Василька Мудрагеля (т. 3, с. 427–429) (ІЛШ НАНУ). Ідентифікаційний здогад дослідників не аргументовано; певно, він ґрунтується на тотожності імені Василя Ільницького з ім'ям персонажа (Василь – Василько) і Франковому поясненні у листі до Ольги Рошкевич від 2 січня 1879 р.: «... тепер ... виладжую до друку триактову комедію політично-літературну “Жаби”, в котрій будуть висміяні “до крайніх преділ” наші літературні

⁷ Тут і далі твори, праці й листи І. Франка цитуються у тексті із зазначенням томів і сторінок за вид.: Франко, 1976–1986; Франко, 2008.

та професорські поваги – Ільницький, Шараневич, Огоновський [Омелян – *Є. Н.*], Барвінський [Володимир – *Є. Н.*], Партицький і Площанський» (т. 48, с. 138). О 10-й год. вечора І. Франко дописав у листі: «Іно що скінчив “Жаби”, читав християнам – сміялися до розпуку» (т. 48, с. 138).

Комедія «Жаби» не була надрукована, рукопис її невідомий. Названі у листі діячі виведені під вигаданими зневажливими та іронічними іменами у вірші «Згідливість», що його пізній І. Франко, не наважившись (або не мавши де) надрукувати замолоду, оприлюднив уже як поетичну пам'ятку з молодих літ. На час публікації висміяні у вірші «літературні та професорські поваги» вже відійшли у засвіти. Молодий І. Франко, завзятий і амбітний, навмисно, тенденційно й часто несправедливо підважував авторитет багатьох галицьких діячів народовського та москвофільського спрямувань. До висміювального ряду потрапив також плідний письменник і директор української Академічної гімназії у Львові В. Ільницький, але це не може означати якогось остаточного присуду йому в історії українського літературного та освітньо-культурного руху в Галичині. Радше ці висміювання становлять інтерес для збагнення поглядів та психології самого молодого І. Франка – честолюбного, гострого на слово, начитаного в радикальній літературі й упевненого у великих потенціях свого таланту й творчих сил.

А невдовзі трапився інцидент, який додав особистісну тріщину до Франкового сприйняття о. В. Ільницького. У листі до Михайла Павлика приблизно 16 квітня 1879 р. Іван Франко з прикрістю розповідав в окремому абзаці під підкресленою назвою «П о г а н ь г і м н а з і я л ь н а»: «Тими днями о. Ільницький вигнав власною волею і ухвалою конференції студента 8 кл[асу] 4 лок[ації] Кипріяна [в автографі: Кіпріяна – *Є. Н.*] за то, що “сходився з Франком” ... Деякі добромислячі професори, сожальваючи над Кипр[іаном] [в автографі: Кіпр – *Є. Н.*], повідають студентам у класі: “Видите, що то значить з ним переставати”⁸, – пішов і доніс сам до поліції, та й вигнали бідного чоловіка!” Я думаю обробити гімназію і надрукувати тут, у Львові, як ні, то у “Гром[аді]” [женевське видання Драгоманова – *Є. Н.*], як буде місце» (т. 48, с. 181–182).

Ця історія, однак, мала щасливе завершення – Крайова шкільна рада не затвердила виключення, і Франків ровесник Іван Кипріян (1856–1924), майбутній греко-католицький священник, композитор та музикознавець вчасно здав матуру. Іван Куровець (1863–1931), лікар, редактор і громадсько-політичний діяч, випускник Академічної гімназії 1880 р., пригадав собі «з гімназійних учеників, що були зв'язковими Франка з учениками гімназії» за його (І. Куровця) «гімназійних часів», зокрема, «Івана Кипріяна, опісля священника і народного діяча в Немирівщині» (Куровець, 2011, с. 93). Іван Куровець згадував: «Львівська поліція слідила за кожним кроком Франка, Павлика, доносила до дирекції Академічної гімназії у Львові, що до Франка заходять учні гімназії, й жадала доходжень⁹. Директор тодішньої гімназії Василь Ільницький робив доходження, які ніколи нічого не виказували, а кінчилися наганою й ганьбленням учня. За той час, оскільки я собі пригадую, лише одного ученика – пізнішого пароха

⁸ Полонізм: *przestawać – obcować, zadawać się z kimś* [українською: спілкуватися, знатися з кимось – *Є. Н.*].

⁹ Польський юридичний термін «*dochodzenie*» означає досудове слідство, слідчі дії, що їх проводять уповноважені органи влади, аби з'ясувати, чи скоєно злочин за суттю [кого можна підозрювати і чи є достатня підстава для відкриття судового розгляду – *Є. Н.*].

Немирова о. Івана Кипріяна, а тоді ученика VIII кл. гімназії], виключено з гімназії перед самою матурою на яких 1–1,5 місяця за зносини з Франком. А втім, це виключення не мало поважних наслідків, бо Шкільна краєва рада не затвердила ексклюзії, а Кипріян здав матуру в звичайнім терміні» (Куровець, 2011, с. 95).

Через рік подібний інцидент трапився із майбутнім українським географом та істориком Григорієм Величком (1863–1932), який навчався в Академічній гімназії у Львові у 1876–1883 рр. Згодом, переїхавши в Радянську Україну (1925), він згадував, як гімназійна «молодь ... почала цікавитися новим рухом, витвореним гуртком молодих людей з Франком, Терлецьким і Павликом на чолі»: «... учитель математики в українській гімназії, москвофіл Савицький, завзятий ворог українства, денунціював [звинуватив – Є. Н.] мене 1880 року перед дирекцією, що я соціаліст та ворог державного ладу. Директор Ільницький (священик) – добра, гуманна людина, але поміркованих поглядів, – викликав мене до канцелярії й почав кричати: “Ти знаєш Франка й Павлика, ти соціаліст, я тебе викину із школи”. Я зрікся тоді Франка, казав, що його не знаю – і справді. Я, тоді учень 5-ої класи гімназії, 16-ти років, його не знав особисто, але ім’я його було мені відоме, а ідеї, що він проголошував, не були мені чужі» (Величко, 1926, с. 305).

Видно, нагінка о. В. Ільницького Г. Величку за соціалізм була заслабка й непереконлива, раз той згодом необачно переїхав у соціалістичну Україну, яка потерпала від більшовицького панування, де й був репресований.

Інцидент із І. Кипріяном міг негативно вплинути на подальше ставлення І. Франка до о. В. Ільницького, яке й до того не було прихильним. Та й про свій інцидент із В. Ільницьким міг розповісти І. Франкові Г. Величко, який познайомився з ним особисто 1887 р. (Величко, 1926, с. 305, 306), навчаючись на філософському факультеті Львівського університету (1886–1889). Заради справедливості, варто визнати, що на о. В. Ільницькому як відповідальній особі (директорові державної гімназії) та священникові лежав посадовий обов’язок пильнувати за тим, щоб у довіреному йому навчальному закладі серед молоді не поширювалися революційні, соціалістичні, нігілістичні, матеріалістичні й атеїстичні погляди. Та це й відповідало його переконанням. А І. Франка було засуджено, згідно з вироком Львівського крайового карного суду від 21 січня 1878 р., за участь у «таємному крайовому товаристві з соціалістичними цілями» й спробу «приєднувати членів до цього таємного крайового товариства»,

Ірина Орлевич і Євген Нахлік

а також за поширення без «дозволу від органів безпеки» деяких видань, зокрема брошури Михайла Драгоманова «Турки внутренние и внешние» (Женева, 1876) (Франко, 1966, с. 72–77).

Із творів В. Ільницького І. Франко найчастіше висловлювався про історичну драму в п’яти діях «Настася», яка, за авторським поясненням у підзаголовку, «основана на переданню історії Галицької Русі з другої половини 12 віку» (написана 1865 р., видана у Львові 1872 р., підпис: Денис з-над Серета). П’єса була у репертуарі львівського Руського народного

театру за дирекції режисерів та акторів Івана Біберовича й Івана Гриневецького, які очолили його за дорученням Товариства «Руська Бесіда» 1882 р. Іван Франко у статті польською мовою «Teatru rusińskie w Galicji» («Руські театри в Галичині») (варшавський тижневик: Prawda. 1885. № 29. 18/6.VII, підпис: Murgon) та її власному українському перекладі (із доповненнями й вилученнями деяких місць) під назвою «Руський театр у Галичині» (Зоря. 1885. Ч. 23. 1/13.XII; Ч. 24. 15/27.XII) наголосив: «Театр руський панів Гриневецького і Біберовича в теперішнім стані сміло може рівнятися з найліпшими провінціальними театрами, які коли-небудь у нас були. Режисером єсть п. Гриневецький, чоловік не тільки талановитий, але посадаючий зовсім поважне фахове образання. За його старанням кожна штука появляєсь на сцені добре вистудіювана і старанно виконана» (український автопереклад: т. 26, с. 372).

У статті «Teatru rusińskie w Galicji» І. Франко до цього вельми схвального відгуку додав: «Репертуар того театру, особливо на тлі убогої кількісно і якісно української (галицької) [у надрукованому оригіналі один етнонім: rusińskiej – С. Н.] книжкової літератури, можна взагалі назвати багатим. Найвизначніше місце займають у ньому, безперечно, оригінальні історичні драми, а саме: “Олег” і “Ярополк” К. Устияновича, “Федько Острозький” о. Огоновського і “Настася” о. Ільницького» (т. 26, с. 442; у перекладі помилково: О. Огоновського; у першодруку: ks. Ogonowskiego).

Чи ставив Руський народний театр «Настасю» у 1870-х роках – невідомо. Відомо, що театральним життям вона зажила за дирекції Івана Гриневецького – Біберовича (1882–1889, після смерті 12 січня 1889 р. І. Гриневецького Іван Біберович провадив театр до 1892 р.) (Чарнецький, 2014, с. 91, 98). Власне, цей провід реанімував до сценічного дійства найкращі історичні п'єси з драматичного конкурсу 1864–1865 рр. – «Федька Острозького» О. Огоновського і «Настасю» В. Ільницького. Завдяки І. Гриневецькому й І. Біберовичу «Настасю» поставлено 1883 р.: «З історичного репертуару годиться згадати ще про нагороджену на конкурсі драму В. Ільницького “Настя”, до якої гарну музику доробив Мих. Вербицький і яку наш театр виставив р. 1883. Всі ці драми мали тоді велике педагогічне значіння, вони будили в народі любов до минулого й воскрешували істор[ичні] традиції» (Чарнецький, 2014, с. 100, 310).

Згодом в оглядовій замітці «Literatura rusińska» («Руська література») (Prawda. 1887. № 45. 15.XI/24.X) Іван Франко у принагідному порівнянні віддав перевагу трагедії Омеляна Огоновського «Гальшка Острозька» над драмою «Настася» Василя Ільницького і трагедіями Корнила Устияновича: «Попри вбогість дії, попри брак поглиблення психології характерів, трагедія містить багато вдалив моментів, які дають їй змогу довше затриматися на афішах нашого театру, ніж деяким її попередницям, таким, наприклад, як “Настася” о. Ільницького чи трагедіям п. Устияновича з старокнязівських часів» (т. 53, с. 195).

На жаль, у Франкових згадках про «Настасю» немає свідчень, що він її бачив у виставі Руського народного театру або читав за книжковим виданням. Правдоподібніше припустити, що дивився виставу, але бажано знайти цьому підтвердження у вірогідних джерелах.

Висвітлюючи у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (Львів, 1910) відомий літописний епізод із Настасею Чагровою, Іван Франко нагадав, що він «в наших новім письменстві дав тему для двох драм: “Анастасія” Тита Блонського і “Настася” Василя Ільницького» (т. 41, с. 221). Мав на увазі історичну трагедію у чотирьох діях «Анастасія» (Львов: Печатня Института Ставропигійского, 1866) Тита

Блонського (1830–1897) – теж греко-католицького священника (пароха у с. Дора, тепер мікрорайон м. Яремча Івано-Франківської обл.), письменника, публіциста, громадсько-го діяча, який, однак, писав язичієм і російською мовою та стояв на москвофільських засадах (Нахлік, Смерек, 2016, с. 172–173). Однак далі І. Франко відгукнувся про історичну драму В. Ільницького критично: «Під псевдонімом “Денис із-над Серета” він видав 1872 р. драму “Настася”, основану на літописнім оповіданні про події Галицької Русі з другої половини XII віку. Хоча сам автор дуже високо цинив сю свою драму, то, проте, її історична й артистична вартість дуже невелика» (т. 41, с. 355).

До своїх галицьких попередників та сучасників І. Франко підходив із максималістськими мірками. Це спонукало його акцентувати на ідейно-художніх недоліках їхніх творів, а не на здобутках. «Настася» була однією з перших проб історичної драми в українській літературі Галичини, водночас пробою успішною, оскільки навіть майже через два десятиліття увійшла до репертуару Руського народного театру. Зрештою, як надрукована п'єса й неодноразова вистава вона виконала свою історико-літературну й історико-театральну роль – стала вдалим і продуктивним тутешнім зачином жанру історичної драми (трагедії), спонукуючи галицьких письменників звертатися до цього жанру й використовувати драматургічний і сценічний досвід «Настасі».

Різнобічну діяльність В. Ільницького – літературну, науково-популярну, перекладацьку, освітню – висвітлено у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.». У розділі «70-і роки в Галичині» йому присвячено невеликий вступ-довідку, що засвідчує визнання його значущої ролі в українській літературі та шкільництві Галичини: «Досить визначне місце в галицько-руській суспільності, а навіть і в письменстві 70-х років, займав Василь Ільницький. Ще в 60-х роках він був директором гімназії в Тернополі, а потім став директором т[ак] зв[аної] Академічної гімназії у Львові, що під його проводом у 70-х роках ступнево із польської перемінилася в руську. Ільницький в гімназії викладав звичайно початки логіки і психології в сьомому і восьмому класі і належав, особливо ставши членом ради шкільної крайової, до пильних фабрикантів дешевих шкільних підручників, не лише в руській, але також і в польській мові» (т. 41, с. 354–355).

Слово «дешевих» тут означає низьку собівартість і ціну підручників. Згодом М. Тершаковець пояснював, що «о. Ільницький очолив комісію, зложену з фахових учителів, які устійнили в першій мірі наукову термінологію і зараз після того взяли до готування підручників». Їх видавання «взяла на себе “Просвіта” й видавала циклостильною технікою, а не друком, бо на це не було фондів». Однак «ці перші підручники були першою спробою великого всеукраїнського значення» (Тершаковець, 1978, с. 96).

У тому-таки розділі І. Франко відзначив уміння В. Ільницького цікаво розповідати про подорожні враження: «Як на ті часи, він подорожував досить багато і лишив по собі декілька описів своїх подорожей; знав багато людей і вмів не про одну подію оповісти досить інтересно» (т. 41, с. 355). За своєю суттю, це було визнанням внеску В. Ільницького у розбудову жанру тревелогу в українській літературі.

Попри окремі претензії до педагогічної та громадської діяльності о. В. Ільницького, І. Франко мав його за українського патріота. У статті «Д[октор] Остап Терлецький. Спомини і матеріали» (Записки НТШ. 1902. Т. 50. Кн. 6), згадуючи про знайомство Остапа Терлецького «в часі університетських студій у Львові» з Володиславом Федоровичем, зазначив, що останній «власне тоді під впливом покійних тепер

о. Василя Ільницького, Т. Білоуса, о. Ст. Качали і інших руських патріотів, знайомих його батька [Івана Федоровича – *Є. Н.*], заманіфестував себе русином, звернув на себе увагу широких кругів значнішим грошовим дарунком для “Просвіти” і, ставши в поч[атку] 1872 р. головою того товариства, опинився ... на чолі руського народного руху» (т. 33, с. 320).

Досі мало вивчена писемна спадщина і педагогічна діяльність В. Ільницького заслуговують на спеціальний поглиблений розгляд у монографіях і дисертаціях (із педагогіки, літературознавства, театрознавства, мовознавства, книгознавства тощо).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Божук, А. (2022, 8 червня). Крим очима галицького оглядача 140 років тому. *ZBRUC*. <https://zbruc.eu/node/112131>

Величко, Г. (1926). Спомини про Івана Франка. *Іван Франко. Збірник*. [б. м.].

Зоря. (1880, 1 (13) сьчня), 1.

Зоря. (1880, 15 (27) марця), 6.

Зоря. (1882, 1 (13) сьчня), 1.

Зоря. (1882, 15 (27) сьчня), 2.

Ільницький, В. (1871). *Руска читанка для высшої гимназії*. Львів.

І. Г. (1895). Високопреподобний Отець Василь Ільницький : [Некролог]. *Справоздане дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1894/5*. Львів.

Ільницький, В. (1880, 15 (23) лютого). Листы артистичні. I. Поезія. *Зоря*, 4.

Ільницький, В. (1880, 1 (13) цвѣтня). Листы артистичні. IV. Рѣзьба и малярство. *Зоря*, 7.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ІЛШ НАНУ), ф. 3, спр. 216.

Кізлик, О. Д. (упоряд.). (1988). *«Зоря». 1880–1897: Систематичний покажчик змісту журналу*, Львів.

Коцюмбас, О. Р. (2021). *Академічна гімназія у Львові: організація, структура, діяльність (1849–1939)* [дис. ... канд. іст. наук, Львівський національний університет ім. І. Франка]. Репозитарій. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/dis_kotsiumbas.pdf

Куровець, І. (2011). Іван Франко в моїх згадках. *Спогади про Івана Франка*. 2 вид., допов., перероб. Львів: Каменяр.

Левицький, И. Ем. (1895). *Галицко-русская библиография XIX-го столѣтія дополненная русскими изданиями вышедшими въ Венгріи и Буковинѣ. 1801–1886*, 2. Львів.

Лукич, В. [Левицький, В.]. (1895, 15 (27) цвѣтня). Грудка на сьвіжу могилу Василя Ільницького. *Зоря*, 8, 159.

Мета. (1865, 31 травня), 8.

Нахлік, Є., Смерек, О. (2016). Блонський Тит Кирилович. В *Франківська енциклопедія*: у 7 т., 1. Львів: Світ, 172–173.

Нахлік, Є. (ред.). (2008). *Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах* (Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895). Київ: Наукова думка.

Огоновській, Ом. (1891). *Исторія литературы рускои* (Ч. 3. 1. Вѣддѣль). Львів, 566.

Созанський, І. (1905). З літературної спадщини Василя Ільницького. *Записки НТШ*, 66/4, 2.

Тершаковець, М. О. (1978). Василь Ільницький, перший директор УАГ. *Ювілейна книга української Академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості: 1878–1978*. Філядельфія; Мюнхен, 95.

Франко, З. Т. (відп. ред.). (1966). *Іван Франко. Документи і матеріали. 1856–1965*. Київ: Наукова думка.

Франко, І. (1976–1986). *Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наукова думка.

Чарнецький, С. (2014). *Історія українського театру в Галичині. Нариси, статті, матеріали, світлини*. Львів: Літопис.

Brechenmacher, K. (1984). *Joseph Beck (1803–1883): Ein badischer Spätaufklärer*. Tübingen: Mohr, 29.

REFERENCES

Bozhuk, A. (2022, Cherven 8). Krym ochyma halytskoho ohliadacha 140 rokiv tomu. *ZBRUČ*. <https://zbruc.eu/node/112131> (in Ukrainian).

Velychko, H. (1926). Spomyny pro Ivana Franka. *Ivan Franko. Zbirnyk*. [b. m.] (in Ukrainian).

Zoria. (1880a, Sichen 1 (13)), 1 (in Ukrainian).

Zoria. (1880b, Marc 15 (27)), 6 (in Ukrainian).

Zoria. (1882a, Sichen 1 (13)), 1 (in Ukrainian).

Zoria. (1882b, Sichen 15 (27)), 2 (in Ukrainian).

Ylnytskyi, V. (1871). *Ruska chytanka dla vysshoy gymnaziy*. Lvov (in Ukrainian).

I. H. (1895). Vysokopredobnyi Otets Vasyly Ilnytskyi: [Nekroloh]. *Spravozdanie dyrektzii ts. k. akademichnoi gimnaziyi u Lvovi za rik shkylnyi 1894/5*. Lviv (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (1880a, Lutyi 15 (23)). Lysty artystychni. I. Poeziia. *Zoria*, 4 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (1880b, Tsviten 1 (13)). Lysty artystychni. IV. Rizba y malarstvo. *Zoria*, 7 (in Ukrainian).

Institut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, f. 3, spr. 216 (in Ukrainian).

Kizlyk, O. D. (Comp.). (1988). «*Zoria*». 1880–1897: *Systematychnyi pokazhchyk zmistu zhurnalu*, Lviv (in Ukrainian).

Kotsiumbas, O. R. (2021). *Akademichna himnaziia u Lvovi: orhanizatsiia, struktura, diialnist (1849–1939)* [Candidate thesis, Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka]. Repozytarii. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/dis_kotsiumbas.pdf (in Ukrainian).

Kurovets, I. (2011). Ivan Franko v moikh zhadkakh. *Sphady pro Ivana Franka*. 2 vyd., dopov., pererob. Lviv: Kameniar (in Ukrainian).

Levytskyi, Y. Em. (1895). *Halytsko-ruskaia bybliohrafiia XIX-go stolietiiia dopolnennaia ruskymy yzdaniitamy vyshedshymy v Vengrii y Bukovynie. 1801–1886*. 2 t. Lvov (in Russian).

Lukych, V. [Levytskyi, V.]. (1895, Tsviten 15 (27)). Hrudka na svizhu mohyly Vasyla Ilnytskoho. *Zoria*, 8, 158 (in Ukrainian).

Meta. (1865, Traven 31), 8 (in Ukrainian).

Nakhlik, Ye., & Smerek, O. (2016). Blonskyi Tyt Kyrylovych. In *Frankivska entsyklopediia: u 7 t.* (T. 1). Lviv: Svit, 72–173 (in Ukrainian).

Nakhlik, Ye. (Ed.). (2008). Dodatkovy tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 53 (in Ukrainian).

Ohonovskyi, Om. (1891). *Ystoriia lyteratury ruskoy* (Ch. 3. 1. Viddil). Lviv, 566 (in Ukrainian).

Sozanskiy, I. (1905). Z literaturnoi spadshchyny Vasylia Ilnytskoho/ *Zapysky NTSh*, 66/4, 2 (in Ukrainian).

Tershakovets, M. O. (1978). *Vasyl Ilnytskyi, pershyi dyrektor UAH. Yuvileina knyha ukrainskoi Akademichnoi gimnazii u Lvovi: Na 100-richchia pershoho ukrainskoho ispytu zrilosty: 1878–1978*. Filadelfia; Miunkhen, 95 (in Ukrainian).

Franko, Z. T. (Ed.). (1966). *Ivan Franko: Dokumenty i materialy. 1856–1965*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: u 50 t*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Charnetskyi, S. (2014). *Istoriia ukrainskoho teatru v Halychyni: Narysy, statti, materialy, svitlyny*. Lviv: Litopys (in Ukrainian).

Brechenmacher, K. (1984). *Joseph Beck (1803–1883): Ein badischer Spätaufklärer*. Tübingen: Mohr, XXX (in German).

УДК [929о. В. Ільницький:371.1(477.83-2)]"1872"

Наталія МИСАК

*кандидат історичних наук, доцент
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8685-9566>
e-mail: natalia_mysak@ukr.net*

ЕПІЗОД ІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛИЦЬКОГО ШКІЛЬНОГО ІНСПЕКТОРА ВАСИЛЯ ІЛЬНИЦЬКОГО: ДИСЦИПЛІНАРНА СПРАВА 1872 РОКУ У БРОДІВСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ*

Важливою складовою життєпису о. Василя Ільницького була педагогічна діяльність, якій він присвятив своє життя одночасно з душпастирством. Шлях на педагогічній ниві о. В. Ільницький розпочав ще 1849 р. із посади тимчасового вчителя української (руської) мови, а згодом – релігії, у Станіславівській гімназії. Втім шлях до подальшої освітянської кар'єри відкривав обов'язковий в Австрійській імперії кваліфікаційний іспит** на викладання у середніх школах. Успішно склавши у квітні 1851 р. такий іспит із історії, географії та української мови, вже у січні наступного

* Виступ на семінарі частково побудовано на основі публікації: Мисак Н. Бродівська гімназія наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.: учителі та учні крізь призму дисциплінарних справ. *Бриджуна – край на межі Галичини й Волині*. Науковий збірник. 2021. Вип. 12. С. 44–52.

** Державний кваліфікаційний іспит у Габсбурзькій імперії був обов'язковою умовою для отримання права викладати у середніх школах, він також дозволяв викладачам отримати статус державного службовця з усіма відповідними виплатами та надбавками. Приймали екзамени спершу 2 кваліфікаційні комісії: одна для вчителів гімназії, інша – реальної школи. У 1884 р. вони були об'єднані в єдину комісію. Як правило, у її складі були університетські викладачі, кожен із яких виконував функції екзаменатора з певного предмета. Кожного претендента екзаменували за однією з груп предметів, яка включала основні й додаткові дисципліни. Для кандидатів у

року о. В. Ільницький обійняв посаду дійсного вчителя у тій же гімназії. У 1856 р., після річного стажування у Відні, отримав титул професора. А вже через 2 роки, у 1858 р., о. В. Ільницького спершу перевели до Львова, а у 1861 р. – у Тернопіль, на посаду директора місцевої гімназії, яку він очолював понад 7 років.

У 1868 р. у рамках освітньої реформи для управління навчальним процесом у Галичині була створена Крайова шкільна рада* (КШР). У січні того ж року о. В. Ільницький спеціальним цісарським розпорядженням був призначений членом цієї інституції. У КШР продовжував працювати навіть після виходу на пенсію у 1892 р.

Одночасно у 1868 р. о. В. Ільницький призначений директором Академічної гімназії у Львові. Він очолив цей навчальний заклад у складний період боротьби українців за мовні права в освіті. Епіцентром боротьби наприкінці 1860-х років була саме Академічна гімназія. У 4 молодших класах цього навчального закладу, згідно з Законом «Про мову викладання у народних і середніх школах Королівства Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським**» від 22 червня 1867 р., була запроваджена українська мова, у всіх інших – польська. Це рішення викликало протести серед учнів старших класів, вони бойкотували заняття і вимагали дозволу закінчити навчання не польською, а німецькою мовою. У відповідь на такі дії молоді шкільна адміністрація краю дозволила гімназістам старших класів на заняттях відповідати німецькою. У навчальному закладі також було запроваджено вивчення польської й української мов в однаковому обсязі годин, до того ж в один і той самий час. За час перебування о. В. Ільницького на посаді директора відбулася остаточна українізація гімназії. Під впливом активізації українського національного життя, численних петицій української громади у справі національного шкільництва, 31 травня 1874 р. цісарською постановою у старших класах Академічної гімназії поетапно запроваджено навчання українською мовою. Так, від 1878 р. цей освітній заклад став єдиною у краї українською середньою школою.

викладачі гімназій і реальних шкіл існували окремі набори груп предметів. Кваліфікаційний іспит відбувався у 3 етапи. Протягом першого кандидат виконував домашнє завдання (своєрідне наукове дослідження), тему якого визначала екзаменаційна комісія. Для написання роботи зазвичай відводилося 3 місяці, хоча на вимогу здобувача термін можна було продовжити до 6 місяців. Під час другого етапу претендент мав виявити рівень своїх знань із предмета без будь-яких допоміжних наукових засобів шляхом виконання письмового завдання під безпосереднім наглядом викладача. На цю частину екзамену відводилося 12 годин. Третій етап передбачав усний іспит із обраної групи дисциплін. Загальну оцінку визначали голосуванням членів комісії. У разі негативного результату приймали рішення, чи дозволити перескладання екзамену через рік, чи позбавити кандидата такого права взагалі. Позитивна оцінка давала змогу отримати свідоцтво на право викладання у середній школі.

* Крайова шкільна рада – вищий орган для контролю й управління школами в Галичині, створений за розпорядженням імператора від 25 червня 1867 р. Офіційно функціонував від 24 січня 1868 р. до 1921 р. і підпорядковувався Міністерству віровизнань і освіти. Функції цього органу полягали в адміністративному управлінні початковими, середніми та фаховими школами, вирішенні кадрових питань, призначенні директорів та педагогічного персоналу, розробці навчальних планів, складанні річного бюджету навчальних закладів тощо. Членами КШР були: намісник як голова, представники крайової влади, місцевого самоуправління, духовенства, освітніх установ.

** Королівство Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським – адміністративно-територіальне утворення у складі Габсбурзької імперії зі столицею у Львові (повна назва від 1846 р. – Королівство Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським та з князівством Освенцімським і Заторським). У публічному вжитку його синонімом був термін «Галичина».

В. Ільницький очолював Академічну гімназію аж до 1892 р., всіляко сприяючи розвитку її дидактичного і виховного потенціалів. Ініціював створення підручників українською мовою для початкових і середніх шкіл. У 1872 р. за вагомих вклад у розвиток галицької освіти отримав титул шкільного радника.

Одним із завдань о. В. Ільницького як члена КШР було періодичне інспектування шкіл, перевірка дотримання дирекцією чинного законодавства та інших шкільних приписів, а також розв'язання спорів, вирішення конфліктів як між педагогами, так і між педагогами й учнями.

Варто зауважити, що галицька середня школа у другій половині XIX ст., попри важливу роль у суспільно-політичному житті краю, відображала релігійні, культурні, міжетнічні процеси як у локальному, так і у загальнодержавному ракурсах. Шкільне життя було доволі складним, характеризувалося проблемами соціальної інтеріоризації, релігійної, національної ідентичності молоді, що часто супроводжувалися міжпоколіннівими конфліктами, (не)узгодженням особистих інтересів із суспільними нормами та табу. Гімназія – це доволі заплутане соціальне середовище, яке мало на меті сформуванню інтелектуальну еліту, але іноді створювало умови, що ускладнювали становлення молоді, її ціннісних і світоглядних орієнтацій. Звичним явищем у школі були різні порушення приписів як учнями, так і вчителями, зловживання службовим становищем, вияви аморальної поведінки тощо, які ставали предметом для дисциплінарних розслідувань і покарання винних.

Дисциплінарні справи – яскраве свідчення того, який «гордіїв вузол» проблем іноді доводилося розв'язувати шкільним інспекторам, як маневрувати між законодавством і суто людськими якостями.

Одна зі справ, яка характеризує о. В. Ільницького як члена КШР і яку він розслідував – це події 1872 р. у Бродівській гімназії*. Приводом до її початку стали численні скарги батьків, дітей яких необґрунтовано відрахували з гімназії. Директора Яна Фішера (Jan Fischer) і деяких вчителів звинувачували в упередженому ставленні до гімназистів, особливо за фінансовою ознакою («*że tylko majątnych protegują*»), хабарництві, необ'єктивності в оцінюванні учнів, тероризуванні вихованців школи («*że dzieci maltetują*»). Також керівництву навчального закладу закидали сприяння «єврейській агітації» щодо подальшої германізації школи. Одночасно до КШР надійшло повідомлення про конфлікт керівника гімназії з професором класичної філології Єжи Юрманом (Jerzy Jurman).

Для вивчення ситуації до школи прибув інспектор о. Василь Ільницький. Після розмов із директором, іншими вчителями, комісаром бродівської поліції Г. Міхалескулом (G. Michaleskul) (ім'я не встановлено), місцевим парохом тощо він виявив у навчальному закладі набагато більше проблем, які погіршували психологічну атмосферу

* Бродівська гімназія (заснована 1815 р. як торгова школа, від 1853 р. – державна реальна школа, 1865 р. – державна реальна гімназія) – один із двох середніх освітніх закладів Галичини з німецькою мовою навчання. Унікальність школи пов'язана з етнодемографічною ситуацією у м. Броди та Бродівському повіті. Упродовж усього періоду правління Габсбургів у повіті домінували українці і греко-католики, а серед містян – єврейське населення, яке, здебільшого, у побуті і професійній діяльності послуговувалося німецькою мовою. Збереження цієї мови у навчальному процесі гімназії було результатом тривалих переговорів, звернень, петицій містян, компромісу між ними та освітньою владою (міська адміністрація фінансувала будівництво школи, а також надавала щорічні дотації на її утримання).

в учнівському та педагогічному колективах, посилювали відтік молоді з гімназії. Василь Ільницький розслідував 3 основні епізоди: інцидент між директором та професором Єжи Юрманом, непедагогічні дії катехита римо-католицького віровизнання Карла Зьоллера (Karl Zöllner), спробу самогубства учня Рудольфа Керна (Rudolf Kern).

Під час слідства інспектор з'ясував, що конфлікт між керівником та одним із викладачів виник 13 липня 1872 р. під час конференції педагогічного колективу. Директор перевищив свої повноваження, вимагаючи від Є. Юмана виконання не передбачених його посадою обов'язків (забрати в учнів книжки, які вони взяли зі шкільної бібліотеки). Професор відмовився виконувати доручення, мотивуючи це тим, що відповідальний за навчальну літературу – суплент* Ян Копровський (Jan Korpowski), тим паче він отримував за це доплату. Також Є. Юрман дуже боявся особистої матеріальної відповідальності за втрачені гімназистами книжки зі шкільної бібліотеки. У відповідь на відмову професора директор повівся нетактовно: кричав, ображав і виганяв учителя з приміщення, до того ж у присутності інших членів педагогічного колективу. А згодом просто вийшов з класу, не закінчивши конференцію. Ця подія дуже обурила вчителів, швидко набула суспільного розголосу, потрапивши на шпальти газет. Побояючись санкцій з боку шкільної влади, катехит Карл Зьоллер та професор Микола Устиянович (Mikolaj Ustyanowicz) переконали Єжи Юмана «перепросити» директора. Однак спроба порозуміння закінчилася черговою словесною перепалкою.

Особливу увагу інспектора викликали непедагогічні дії катехита К. Зьоллера. Попри бездоганну репутацію (належав до ордену Змартвихвстанців**, богословську освіту здобув у Римі, був ревним католиком тощо), він у своїй діяльності відкрито агітував молодь за перехід на католицизм, пропагував священництво як вибір подальшого життєвого шляху. Та найбільше батьки звинувачували катехита у необ'єктивному оцінюванні учнів, формуванні у молодіжному середовищі атмосфери недовіри, наклепництва, підозри. Після перевірки скарги батьків, розмови з ними, а також учнями, директором, В. Ільницький з'ясував, що дії К. Зьоллера набули значного суспільного розголосу у Бродах та його околицях. Несхвальні відгуки про катехита лунали з уст бургомістра К. Ковальського (K. Kowalski) (ім'я не встановлено), комісара поліції Г. Міхалескула (ім'я не встановлено), колишнього душпастиря навчального закладу К. Гумницького (K. Humnicki) (повне ім'я не встановлено) тощо. У ході розслідування В. Ільницький виявив численні порушення К. Зьоллером не лише шкільних приписів, а й освітніх принципів та норм суспільної моралі. По-перше, катехит без відома директора неодноразово запрошував учнів до себе додому, пригощав солодощами, випитував під виглядом таємниці сповіді або в обмін на хороші оцінки інформацію про однокласників, родичів, всілякі чутки і плітки. Очевидно, він збирав компрометуючу інформацію, щоб згодом використати її для компрометації тих чи інших осіб. Наприклад, відомо, що К. Зьоллер випитував у свого учня Фейхмана (Feichman) (ім'я

* Суплент – заступник вчителя. Супленти поділялися на «іспитованих» (ті, що мали кваліфікаційне свідоцтво) і «неіспитованих» (випускники закладів вищої освіти, які не здали екзамену на вчителя середньої школи).

** Змартвихвстанці (Воскресенці), Згромадження Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа (лат. Congregatio a Resurrectione D. N. J. Christi) – католицький орден, заснований 1836 р. у Парижі з метою підготовки духовенства на теренах Східної Європи, які поляки вважали своїми етнічними територіями. Від 1879 р. орден функціонував на території Галичини, об'єднував у своїх лавах греко- та римо-католиків.

не встановлено), сина секретаря повітового відділу, про заняття і дозвілля батька: чи вживає алкогольні напої, в якій мірі, коли ввечері приходиться додому тощо. По-друге, катехит необгрунтовано оцінював вихованців гімназії, його судження про успішність/неуспішність учня базувались на особистій системі цінностей. По-третє, активно пропагував серед молоді римо-католицизм, спонукав до зміни віровизнання, обрання духовного сану. Зокрема, агітував сина комісара місцевої поліції Г. Міхалескула перейти з греко- на римо-католицизм. Про такий самий випадок у митрополичу консисторію повідомив бродівський декан о. А. Лотоцький (А. Lotocki) (ім'я не встановлено). Він засвідчив, що К. Зьоллер схилив до переходу на римський обряд учня Літинського (Litynski) (ім'я не встановлено), який був греко-католиком.

Третій епізод слідства о. В. Ільницького був пов'язаний із спробою самогубства 14-річного учня гімназії Рудольфа Керна, сина лісничого у маєтку князя Євстахія Станіслава Сангушка (Eustachy Stanisław Sanguszko). Напередодні іспитів, у червні 1872 р., серед гімназистів поширилися плітки про те, що Р. Керна бачили уночі наодинці з панною. Острах звинувачення в аморальних діях, а відтак загроза поганой оцінки з поведінки, відрахування зі школи, покарання суворого батька спонукали юнака до нерозсудливих дій. Купивши пістолет, Р. Керн прийшов до школи і перед учнями погрожував, що пустить собі кулю у голову. Трагедії запобіг катехит К. Зьоллер, вчасно вирвавши з рук юнака зброю. Після цього Р. Керн вибіг із гімназії і зник. Згодом виявилось, що він пішки пішов аж до Підкаменя з наміром вступити до монастиря. Однак останньої миті передумав і повернувся у Броди. Директор, турбуючись про психічне здоров'я вихованця, залишив його у себе до кінця навчального року (на 11 днів). Такі дії керівника Бродівської гімназії викликали незадоволення і скарги батьків інших учнів. Адже директорам навчальних закладів, щоб уникнути звинувачень у корупції та необ'єктивності щодо вихованців, було заборонено брати до себе на квартиру гімназистів. Та ще більше обурення викликало те, що жодного розслідування у справі Р. Керна у школі так і не було проведено. Директор, замість того, щоб з'ясувати причини спроби самогубства, вирішив «залагодити» справу, змусивши вчителів безпідставно виставити Р. Керну відмінні оцінки і з навчальних предметів, і з поведінки. Батьки, які звернулися із скаргою до КШР, звинувачували Я. Фішера у хабарництві – нібито він отримав від батька хлопця м'ясо і тушу вбитої косулі.

Вивчаючи обставини цього епізоду, аналізуючи наявну інформацію, спілкуючись із свідками, о. В. Ільницький заперечив безвинність Р. Керна. Деякі докази підтверджували його контакти з дівчатами (вечірні прогулянки без відома дорослих), що не завжди відповідали нормам суспільної моралі. Водночас інспектор не виявив жодних фактів про фізичні (статеві) відносини гімназиста. Однак поведінку Р. Керна (легковажність, купівлю зброї, появу з нею у приміщенні школи, відсутність на заняттях упродовж двох днів) вважав неприпустимою, такою, що заслуговує певного покарання. Оцінка о. В. Ільницьким дій директора у цій ситуації була толерантнішою. Він цілковито повірив твердженню керівника школи, що головним мотивом його дій була винятково турбота про психічне здоров'я учня, а не власна корисливість. Ян Фішер рішуче відкинув звинувачення громади у непедагогічних діях. Під час розмови з інспектором директор заперечив факт хабарництва, зауваживши, що м'ясо він купив у батька Р. Керна, а «жодних» подарунків від нього ніколи не приймав. Відмінні оцінки пояснив небажанням «травмувати» учня, тим паче, що батько запевнив, що більше юнак школу не відвідуватиме.

Ці події виявили набагато більше проблем, які існували у Бродівській гімназії, негативно впливали на освітній процес і міжособистісні відносини.

По-перше, фізичне і психологічне насильство щодо дітей. Чимало свідчень про те, що директор і деякі вчителі (особливо суплент Я. Копровський) жорстоко поводитись з учнями, зафіксував В. Ільницький. Наприклад, колишній катехит К. Гумницький засвідчив інспекторові, що «p. dyrektor jednemu uczniowi miał raz dać w twarz, że młodzież bardzo się boi p. dyrektora, który bardzo ostro z młodzieżą mowi» («п. директор одного разу учня так вдарив в обличчя, що молодь дуже боїться п. директора, який дуже різко з молоддю розмовляє»).

По-друге, шкільний інспектор звернув увагу на факти упередженості до учнів за соціальною і майновою ознаками, хабарництво серед педагогів. Наприклад, службовець залізниці Йозеф Антоній Веворовський (Jozef Antoni Wieworowski) у своїй скарзі на адресу КШР відкрито звинуватив заступника вчителя гімназії Яна Пжихоцького (Jan Przysocki) у вимаганні грошей в обмін на хороші оцінки. Навіть відкрито назвав суму, яка гарантувала учневі протекцію суплента, – 15 зол. рин.

По-третє, о. В. Ільницький зафіксував у гімназії ще одне порушення, – непрозорість системи оцінювання учнів, маніпулювання, небажання співпрацювати з батьками та опікунами дітей.

По-четверте, особливу увагу шкільний інспектор звернув на проблему зловживання деяких вчителів алкоголем, їх «моральну вбогість», формування негативного прикладу для молоді. Особливо цим хибували суплент Ян Копровський і колишній заступник директора Йоган Шмудермаєр (Johann Schmudermajer). Кілька свідчень В. Ільницький занотував про те, що Я. Копровського неодноразово бачили п'яним поза школою, поблизу шинка на вул. Львівській, на залізничному вокзалі та в інших локаціях міста. Іноді він навіть посилав за алкоголем своїх учнів і просив принести «покупку» йому додому. Також Й. Шмудермаєра часто помічали у шинках і навіть простих кнайпах, інколи в компанії Я. Копровського.

По-п'яте, спілкуючись із батьками, учнями, бродівськими посадовцями, В. Ільницький виявив інші факти, які негативно характеризували вчителів і нівелювали їх виховний вплив на молодь. З-поміж прикладів аморальної поведінки педагогів

Наталія Мисак, Євген Нахлік

інспектор звернув увагу на захоплення азартними іграми заступника вчителя Стипковського (Sturkowski) (ім'я не встановлено), фінансові борги суплента Яна Пжихоцького, якому загрожувала кримінальна відповідальність через неповернення позики тощо. Втім, В. Ільницький як добрий знавець людської психології, роблячи висновки, зважав і на соціальний аспект цих негативних явищ, прагнув з'ясувати причини «аморальної» поведінки, щоб об'єктивно оцінити кожен окремий випадок. Так, у своєму звіті він наголосив, що основа азартних захоплень Стипковського – його негарзди у подружньому житті (через брак помешкання дружина проживала в іншому місті, з батьками). Також о. В. Ільницький виправдовував Я. Пжихоцького молодістю та хорошими педагогічними навичками, але зауважив, що якщо вчитель і надалі допустить такі помилки, його слід позбавити права працювати у школі.

За підсумками розслідування о. В. Ільницький підготував багатосторінковий детальний звіт, у якому прагнув максимально об'єктивно проаналізувати дисциплінарні порушення у Бродівській гімназії, з'ясувати їх причини і спрогнозувати негативні наслідки. Водночас для покращення морального клімату у навчальному закладі рекомендував здійснити певні пертурбації. Він зауважив, що попри формальний порядок у гімназії, у педагогічному колективі немає єдності, взаєморозуміння, спорідненої праці на благо освіти, співпраці з батьками й громадою. І хоча В. Ільницький дещо симпатизував директорові, вказував на його енергійність, бажання все упорядкувати відповідно до норм та приписів, все ж наголошував на нерозумінні Я. Фішером специфіки як навчального закладу, так і етнопонаціонального обличчя міста та Бродівського повіту загалом. Адже педагогічний і учнівський колективи гімназії поліетнічні (складаються з поляків, українців та євреїв), тому конфлікти на релігійному чи мовному ґрунті були і є невід'ємною частиною шкільного співжиття. Головне завдання директора – уникати і згладжувати їх. Як людина не місцева, Я. Фішер не розумів цих особливостей гімназії. А такі якості директора, як жорсткість, різкість, авторитарність, часто самовільність, на думку інспектора, поглиблювали конфлікти у школі. Саме ці риси характеру налаштували проти нього частину педагогічного персоналу, молодь, громаду. Тому В. Ільницький рекомендував перевести Я. Фішера, «зі службових міркувань», найкраще у Чехію чи Сілезію. Такі ж пропозиції висловив і щодо Є. Юрмана. Інспектор наголосив, що професор – німець за національністю, який до того ж не розуміє польської мови, галицької ментальності. Найкраще виконуватиме свої обов'язки у німецькомовному середовищі, тому просив КШР задовольнити прохання Є. Юрмана про переведення у м. Сучава. Водночас пропонував оголосити йому догану (за неповагу до директора). Щодо Я. Копровського, звинуваченого в алкоголізмі, рекомендував узагалі звільнити його від педагогічної роботи, а суплента Я. Пжихоцького перевести у м. Ясло.

Та найбільший страх як в освітньої адміністрації краю, так і самого о. В. Ільницького викликали порушення статусності у взаєминах між педагогами, неповага до директора як гаранта реалізації австрійської освітньої політики у гімназії, а також політизація шкільного життя, надмірне захоплення вчителів і учнів політичними ідеями, перетворення школи на арену політичної боротьби. Особливо непокоїли інспектора сам факт виступу деяких вчителів проти директора і небезпека москвофільської агітації серед учнів. Головний удар припав на професорів Станіслава Малачинського (Stanisław Małaczyński) та Миколу Устияновича (викладав географію й історію), головню за те, що вони повідомили КШР про інцидент між Яном Фішером

та Єжи Юрманом. Отець В. Ільницький зауважив, що в основі протистояння директора і С. Малачинського – статусні та національні відмінності. Перший – німець, другий – поляк, який активно пропагує розширення сфери застосування польської мови у Галичині та користується значним авторитетом у громаді, а тим паче не бажає підпорядковуватися вказівкам керівництва. Під час перебування у Бродях В. Ільницький також розслідував чутки про москвофільську орієнтацію М. Устияновича. Та вони не підтвердилися. Натомість і директор, і бургомістр, і місцевий парох, і інші педагоги характеризували М. Устияновича винятково позитивно: фахівець, хороший педагог, залюблений у науці. Єдина «хиба», яку виявив інспектор, – те, що в одній із лекцій із історії професор поставив під сумнів святість св. Станіслава. Однак підозра й острах москвофільської пропаганди були настільки великими, що о. В. Ільницький наполегливо «радив» перевести М. Устияновича у Західну Галичину.

А найголовніше те, що К. Зьоллер, який найбільше порушив принципи педагогічної діяльності, взагалі unikнув покарання. Та й о. В. Ільницький у своєму звіті у рекомендаціях щодо переведення, звільнення педагогів за ті чи ті порушення навіть не згадав катехита. Те ж стосувалось і колишнього заступника директора Й. Шмудермеєра.

Варто зауважити, що рекомендації о. В. Ільницького мали дорадче спрямування. Згодом частина з них була схвалена на засіданні КШР і втілена у постановках про переведення вчителів. Зі звітів Бродівської гімназії за наступні роки дізнаємося про переведення директора Я. Фішера, професорів Є. Юрманна, М. Устияновича. Натомість у списках педагогічного персоналу школи і надалі фігурують прізвища професора математики Й. Шмудермеєра та римо-католицького катехита К. Зьоллера.

Дисциплінарна справа 1872 р. – приклад суперечливих міжособистісних відносин у галицькій школі, зумовлених специфічною етнорелігійною та політичною ситуацією у краї. Водночас вона яскраво ілюструє складність роботи шкільного інспектора, покликаною з'ясувати причини конфліктів та запропонувати шляхи їх вирішення. Ця справа характеризує о. В. Ільницького як фахівця з глибоким розумінням людської психології, знанням основних засад педагогічної діяльності, наявністю певних особистісних якостей, необхідних для роботи освітянина.